ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: **«Лінгводидактичний потенціал лексичних новотворів періоду російсько-української війни для вивчення словотвору на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти»**

Здобувачка освіти 2 курсу МУАЗ групи
Освітньо-професійної програми
Середня освіта. Українська мова і
література, англійська мова.
Спеціальності А4.01. Середня освіта.
Українська мова і література.
Галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
Ступеня вищої освіти: магістр
Буцвін Катерини Володимирівни

Науковий керівник Павлушенко О.А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. Інструменти ШІ використовувалися з урахуванням «Політики використання штучного інтелекту в освітній і науковій діяльності Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського».

Здобувачка освіти _____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени Екзаменаційної комісії _____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Вінниця – 2026

Буцвін Катерина Володимирівна

Лінгводидактичний потенціал лексичних новотворів періоду російсько-української війни для вивчення словотвору на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти: кваліфікаційна робота на здобуття СВО магістр освітньої програми «Середня освіта. Українська мова і література, англійська мова», спеціальності А4.01 Середня освіта (рукопис). Вінниця, 2026.

Дослідження присвячене аналізу лінгводидактичного потенціалу лексичних новотворів періоду російсько-української війни та обґрунтуванню методики їх використання на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти для вивчення словотвору в старших класах. У роботі здійснено теоретичне узагальнення поняття словотвору, проведено лінгвістичний аналіз та типологію воєнних неологізмів, а також розроблено систему вправ для формування словотвірної компетенції старшокласників.

Водночас здійснено комплексне поєднання лінгвістичного аналізу лексичних новотворень періоду російсько-української війни з прикладними аспектами їхнього функціонування в освітньому процесі на уроках з української мови. Викладені теоретичні основи, систематизовані класифікації та створені дидактичні засоби можуть знайти безпосереднє застосування фахівцями-філологами в освітній діяльності закладів загальної середньої освіти, при організації факультативних занять та гурткової діяльності, а також здобувачами вищої освіти філологічного профілю у процесі проходження педагогічної практики.

Ключові слова: новотвір, словотвір, дериватологія, лінгводидактичний потенціал, комплекс вправ, словотвірна компетенція.

Butsvin Kateryna

Linguodidactic Potential of Lexical Neologisms from the Period of the Russo-Ukrainian War for Teaching Word Formation in Ukrainian Language Lessons in General Secondary Education Institutions: A Master's Thesis for the educational program "Secondary Education: Ukrainian Language and Literature, English Language," within the specialty A4.01 Secondary Education (manuscript). Vinnytsia, 2026.

This study analyzes the linguodidactic potential of lexical neologisms that emerged during the Russo-Ukrainian War and substantiates a methodology for using them in Ukrainian language lessons within general secondary education institutions to teach word formation in senior grades. The work provides a theoretical overview of the concept of word formation, conducts a linguistic analysis and typology of wartime neologisms, and develops a system of exercises designed to foster word-formation competence among senior students.

At the same time, a comprehensive integration has been achieved between the linguistic analysis of lexical neologisms emerging during the Russo-Ukrainian War and the practical aspects of their use in Ukrainian language education. The theoretical foundations outlined, the systematized classifications, and the developed didactic materials can be directly applied by philologists in general secondary education – including in elective classes and extracurricular activities – as well as by university students specializing in philology during their teaching practicums.

Keywords: neologism, word-formation, derivatology, linguodidactic potential, set of exercises, word-formation competence.

ЗМІСТ

ВСТУП ... 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОТВОРУ І ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ... 10

1.1. Поняття словотвору в українській мовознавчій традиції ... 10

1.2. Лексичні новотвори як об’єкт дослідження ... 20

Висновки до розділу 1 ... 25

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: АНАЛІЗ НОВИХ СЛІВ, ЇХНІ ТИПИ ТА СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ ... 27

2.1. Характеристика та типологія лексичних новотворів періоду війни ... 27

2.2. Способи словотворення та структурно-семантичні особливості нових слів ... 31

2.3. Функційно-стилістичні та емоційні особливості лексичних новотворів ... 33

Висновки до розділу 2 ... 38

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ У ВИВЧЕННІ СЛОВОТВОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ... 40

3.1. Використання лексичних новотворів для формування словотвірної компетенції учнів ... 40

3.2. Методичні прийоми та практичні вправи з лексичними новотворами ... 44

3.3. Лінгводидактичний аспект: організація навчального матеріалу та практичне застосування у ЗЗСО ... 57

Висновки до розділу 3 ... 61

ВИСНОВКИ ... 62

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....66

ДОДАТКИ.....73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства, ознаменований протистоянням російській військовій агресії в Україні й повномасштабним вторгненням, супроводжується глибинними трансформаціями в усіх сферах життєдіяльності, зокрема й у мовній. Мова як живий організм миттєво реагує на суспільно-політичні та культурні зрушення, фіксуючи нові реалії у лексичному складі. Сплеск мовної творчості в період російсько-української війни зумовив появу лексичних новотворів (неологізмів, оказіоналізмів, військових сленгізмів), які відображають ментальні зміни, національну ідентичність та специфіку сприйняття воєнної буденності українцями.

Вивчення мовних процесів сьогодення має не лише теоретичне, а й вагоме прикладне значення для лінгводидактики. Чинні програми з української мови для закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) орієнтують на формування комунікативної, соціокультурної, словотвірної компетентностей учнів. Проте традиційний дидактичний матеріал у підручниках зі словотвору часто є статичним і не завжди викликає живий інтерес школярів. Залучення актуальних лексичних новотворів воєнного часу на уроках української мови в старших класах дозволяє продемонструвати динаміку мовної системи, підвищити мотивацію до навчання та сприяти патріотичному вихованню молоді. Необхідність теоретичного обґрунтування та методичного проєктування процесу вивчення словотвору на базі новітньої лексики зумовлює актуальність цього дослідження.

Дослідження лексичних новотворів періоду російсько-української війни спирається на праці з дериватології та неології, проте їхній лінгводидактичний потенціал у ЗЗСО залишається малодослідженим. Джерельну базу роботи сформовано з лексикографічних джерел, матеріалів мас-медіа, а також нормативно-правових та програмно-методичних документів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та практично визначити лінгводидактичний потенціал лексичних новотворів періоду російсько-української війни, а також розробити методику їх ефективного використання на уроках української мови в ЗЗСО.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1) проаналізувати поняття словотвору в українській мовознавчій традиції та окреслити теоретичні підходи до дослідження лексичних новотворів;

2) здійснити структурно-семантичний аналіз та типологію лексичних новотворів періоду російсько-української війни, визначити основні способи їх творення;

3) з'ясувати функційно-стилістичні та емоційно-експресивні особливості нової української лексики воєнного часу;

4) обґрунтувати роль неологізмів у формуванні словотвірної компетентності учнів старших класів;

5) розробити систему методичних прийомів, практичних вправ та завдань із використанням нових слів для уроків української мови в старших класах ЗЗСО.

Об'єкт дослідження – лексичні новотвори, які виникли в українському мовному просторі в період російсько-української війни.

Предмет дослідження – лінгводидактичний потенціал, методичні форми, прийоми та практичні вправи із залученням лексичних новотворів воєнного періоду під час вивчення словотвору в старших класах ЗЗСО.

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань використано комплекс наукових методів:

- *аналіз та синтез наукової інформації* – для з'ясування стану дослідження проблеми у вітчизняному мовознавстві;

- *описовий метод* із прийомами добору та класифікації мовного матеріалу – для характеристики новотворів;

- *структурно-словотвірний аналіз* – для визначення способів творення нових слів;

- *моделювання* – для розробки та впровадження пропонованих вправ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у роботі вперше комплексно поєднано лінгвістичний аналіз лексичних новотворів періоду російсько-української війни з прикладними аспектами їх функціонування в шкільному курсі української мови; розроблено цілісну методичну систему вправ для розвитку словотвірної компетентності старшокласників на основі живого, актуального мовного матеріалу.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані теоретичні положення, узагальнені класифікації та розроблені дидактичні матеріали можуть бути безпосередньо використані вчителями-словесниками в практиці викладання української мови в ЗЗСО, під час проведення факультативів, гурткової роботи, а також студентами філологічних факультетів під час проходження педагогічної практики.

Апробація результатів дослідження. За матеріалами кваліфікаційної роботи підготовлено та опубліковано 2 одноосібні статті:

1) Буцвін К. Словотвір в україністиці // Філологічні студії: збірник праць студентів і магістрантів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха. Вінниця, 2026. Вип. 24. С.27–34.

2) Буцвін К. Характеристика та типологія лексичних новотворів періоду війни // Поділля. Філологічні студії: електронний збірник наукових праць. Хмельницький, 2026. Вип. 19. С.60–64.

Основні положення дослідження апробовано на науковій конференції:

1) Всеукраїнська науково-практична студентсько-учнівська конференція «IV Подільські філологічні читання» (м. Хмельницький, 17 квітня 2026 р.).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних

джерел (включає 55 найменувань) та додатку. Загальний обсяг роботи становить 76 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОТВОРУ І ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. Поняття словотвору в українській мовознавчій традиції

Словотвір є однією з ключових галузей сучасного мовознавства, яка вивчає процеси творення похідних слів, механізми їхньої побудови та системні закономірності словотворення в мові. У межах дериватології словотвір розглядають як особливу лінгвістичну систему, що забезпечує структурне збагачення словникового складу, а також відображає специфіку мовної картини світу й культурно-соціальні зміни в суспільстві.

Відомий український дериватолог І. Ковалик у праці «Вчення про словотвір» зазначав: «Зв'язок мови з історією народу як носієм даної мови виявляється по-різному... Історія народу найбільш яскраво відображена в лексиці... Словотворча будова мови зв'язана з історією народу не безпосередньо, а через історичні зміни лексичного складу мови. Тобто розвиток людства покликає до життя все нові й нові слова, необхідні для порозуміння між членами суспільства в усіх галузях діяльності людини, в усіх площинах її роботи.

Тим самим постійний розвиток суспільства обумовлює і процеси творення нових слів, тобто процеси словотворення. На цьому припиняється безпосередній вплив історії народу на мову, він аж ніяк не поширюється на здійснення тих чи інших процесів словотвору. «Словотвірна будова новоутворених слів не обумовлюється безпосередньо історією народу, а внутрішніми законами даної мови» [26, с. 167–168].

У сучасній українській традиції словотвір трактують як процес і результат творення нових лексичних одиниць на основі вже існуючих. Дериватологія включає також вивчення формотвірних моделей, словотвірних та формотвірних формантів, способів творення (морфологічних і

неморфологічних), а також тлумачення значень цих похідних форм і їх взаємозв'язків із твірними основами, зокрема й етимологічними. Включення формотвору до сфери дериватології є важливою ознакою широкого підходу. Це дозволяє досліджувати формальні оператори (форманти) в комплексі. Українська мова має надзвичайно багатий інструментарій – від класичної афіксації (суфіксальний, префіксальний) до складніших неморфологічних процесів, зокрема лексико-синтаксичний (зрощення: *добраніч*) або лексико-семантичний (переосмислення значень). Дослідження історичних коренів допомагає зрозуміти так звані «темні» або непродуктивні моделі, які колись були живими, а зараз перетворилися на релікти.

Ця дериватологічна парадигма ґрунтується на визначенні, що словотвір не лише формує нову лексику, а й є важливим індикатором динамічних змін мови в синхронному та діахронному аспектах. У теоретичному вимірі словотвір – це сукупність типів та способів генерації похідних лексичних одиниць від базових з використанням традиційних і нових словотвірних формантів. Словотвір є дзеркалом суспільних і культурних змін. Спостерігаючи за появою нових слів у синхронному зрізі (тут і зараз) або за зміною моделей протягом часу (в діахронії), мовознавці можуть точно фіксувати еволюцію мислення та мовної картини світу [33].

Визначення словотвору як «сукупності морфемних засобів для генерації похідних» зближує цей підхід із деривaційною концепцією. Мовознавці розглядають мову як систему правил і алгоритмів: маючи базову одиницю – корінь або основу – та набір інструментів (префікси, суфікси, інтерфікси), носій мови може «згенерувати» безкінечну кількість нових слів за наявними моделями [14].

Зокрема, у працях Н.Клименко словотвір постає як «динамічна підсистема мови, що відображає її потенційні можливості до творення нових номінацій» [24, с. 12]. Дослідниця наголошує на системному характері словотвірних процесів та їх залежності від внутрішніх закономірностей мовної структури. Такої ж позиції дотримується І.Вихованець, який

підкреслює взаємозв’язок словотвору з морфологічною та семантичною системами мови, розглядаючи його як один із ключових механізмів мовної еволюції [4, с. 45].

Автори сучасних досліджень також підкреслюють, що словотвірні процеси тісно пов’язані з когнітивною діяльністю людини, оскільки нові слова є результатом концептуалізації нових явищ і досвіду. Проблему неології активно розробляють українські лінгвісти, зокрема О.Селіванова, яка розглядає неологізми як «мовні інновації, що відображають зміни у мовній картині світу та когнітивних моделях носіїв мови» [44, с. 97]. Дослідниця підкреслює, що неологізація є природним процесом мовного розвитку, який активізується в періоди соціальних потрясінь, коли виникає потреба у номінації нових реалій.

У своїх працях Л. Карпіловська неологізми розглядає як індикатори мовної динаміки, що дозволяють простежити тенденції розвитку словникового складу мови та зміни у мовній свідомості суспільства [36]. Дослідниця наголошує на важливості комплексного підходу до аналізу новотворів, який передбачає врахування їх структурних, семантичних і функційних характеристик.

Проблеми взаємодії мови й суспільства активно розробляють фахівці в галузі соціолінгвістики. Л. Мацько підкреслює, що мова є чутливим індикатором суспільних процесів, а зміни в лексичній системі відображають трансформації у суспільній свідомості [34, с. 134].

Дослідниця зазначає, що нові слова виконують не лише номінативну, а й експресивну функцію, відображаючи емоційне ставлення мовців до подій. У контексті сучасних подій лінгвісти особливу увагу приділяють дослідженню мовних процесів, пов’язаних із воєнною тематикою, оскільки це спричинило появу значної кількості неологізмів і семантичних трансформацій.

Важливий внесок у вивчення неологічних процесів зробив О. Тараненко, який досліджує тенденції розвитку української лексики та

підкреслює роль позамовних чинників у формуванні нових слів [46, с. 23]. Учений зазначає, що інтенсивність неологізації зростає в періоди суспільних змін, коли мова активно реагує на нові реалії та потреби комунікації. У працях Ж. Колоїз підкреслено, що сучасні неологізми відзначаються високим ступенем експресивності та емоційності, що пов’язано з прагненням мовців оцінити події та явища [27, с. 57].

Когнітивний підхід до вивчення мовних інновацій розроблений у працях сучасних українських лінгвістів, які розглядають новотвори як результат концептуалізації нової реальності. У цьому контексті неологізми виступають засобом формування нових концептів і відображають зміни у світосприйнятті мовців. Дослідники наголошують, що нові слова не лише називають нові явища, а й формують нові смислові структури та культурні коди.

Лінгвокультурологічний підхід дозволяє розглядати новотвори як елементи культурного простору, що відображають історичний досвід і цінності суспільства. У сучасних дослідженнях підкреслюють, що нові слова можуть виконувати символічну функцію, стаючи маркерами певного історичного періоду та засобом формування національної ідентичності.

У працях із стилістики української мови зазначають, що неологізми активно функціонують у публіцистичному та розмовному стилях, виконуючи експресивну та оцінну функції. Вони допомагають передати емоційний стан суспільства та відобразити ставлення до подій, що відбуваються.

Аналіз наукових праць дозволяє виокремити такі основні напрями дослідження неологізмів:

1) теоретичне осмислення природи мовних інновацій;

2) аналіз словотвірних моделей і механізмів;

3) дослідження семантичних трансформацій в лексиці;

4) функційно-стилістичний аналіз;

5) соціолінгвістичні дослідження мовної динаміки;

6) когнітивно-лінгвістичний аналіз мовних інновацій.

Сучасні наукові дослідження мають важливе значення для розвитку українського мовознавства, оскільки сприяють систематизації нових мовних явищ і поглибленню розуміння закономірностей мовної динаміки. Вони створюють теоретичне підґрунтя для подальших досліджень і практичного застосування результатів у лінгводидактиці.

Отже, огляд сучасних наукових досліджень свідчить про комплексний характер вивчення словотвору та неології в українському мовознавстві. Сучасні автори розглядають лексичні новотвори як багатовимірне явище, що поєднує мовні, соціальні, когнітивні та культурні аспекти. Результати цих досліджень становлять теоретичну основу для аналізу лексичних новотворів періоду російсько-української війни та визначення їх лінгводидактичного потенціалу.

Українське мовознавство, як класична лінгвістична дисципліна, оперує кількома підходами до аналізу словотвору:

1) структурно-функційний підхід, який фокусується на внутрішній морфемній будові слова та функціях окремих словотвірних компонентів; у межах цього підходу розглядають всі типи афіксів та їхню роль у творенні нових слів. Структурно-функційний підхід розглядає слово як конструктор, складений із морфем. Основна увага приділена деривaційній функції афіксів (суфіксів, префіксів, флексій) та інтерфіксів. Цей підхід класифікує способи словотвору (морфологічні та неморфологічні) і визначає, які саме форманти мають найвищу деривaційну активність у певний період розвитку мови;

2) парадигматичний підхід досліджує систему взаємопов’язаних словотвірних моделей, які групуються у словотвірні парадигми похідних категорій. Підхід переносить фокус із поодиноких слів на системні зв’язки. Він вивчає макроструктури: словотвірні пари, ланцюги, гнізда та парадигми. Словотвірна парадигма об’єднує всі похідні слова, які вмотивовані одним і тим самим твірним словом і перебувають на одному ступені деривації (наприклад, від іменника *ліс → ліс-ок, ліс-ний, ліс-овий*);

3) семантичний підхід, що аналізує значеннєві зв’язки між твірним словом і похідними, особливо в межах метафоричного, метонімічного чи когнітивного словотвору тощо. В основі підходу – трансформація форми слова впливає на його значення, та як народжуються нові концептуальні смисли. Особлива увага приділяється словотвірній метафоризації та метонімії, коли дериват набуває переносного значення, а також когнітивним моделям, що відображають мовну картину світу українців.

Порівняння цих підходів представлено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика підходів до аналізу словотвору

Критерій порівняння	**Структурно-функційний підхід**	**Парадигматичний підхід**	**Семантичний підхід**
Об’єкт дослідження	Морфемна будова слова та функції окремих деривaційних морфем	Системні об’єднання похідних слів (словотвірні ланцюги, парадигми, гнізда)	Семантичний зв’язок та поняттєві зміни між твірною та похідною основами
Головне питання	За допомогою яких засобів і способів утворено слово?	У які системні зв’язки вступає похідне слово з іншими дериватами?	Як змінилося значення слова в процесі деривації та який концепт воно виражає?
Базові поняття	Твірна основа, словотвірний формант (афікс), спосіб словотвору	Словотвірна пара, словотвірний ланцюг, парадигма, гніздо, тип, модель	Словотвірна мотивація, семантичний дериват, когнітивна

			модель, метафора
Приклад аналізу	Слово «підберезник» утворене префіксально-суфіксальним способом від основи *берез-* за допомогою префікса *під-* і суфікса *-ник*	Слово «лісовий» входить до словотвірної парадигми кореня *ліс-*, займаючи перший ступінь деривації	Слово «пролісок» маркує когнітивну модель просторової суміжності (те, що росте крізь/перед лісом на початку весни)
Переваги методу	Дає чіткий алгоритм формального розбору слова та класифікації формантів	Дозволяє побачити словотвірну систему мови як цілісну, взаємопов’язану мережу	Розкриває глибинні ментальні та психолінгвістичні процеси носіїв мови

Особливо важливою є також історико-дериватологічна перспектива, яка розглядає словотвір у часовому розрізі, від праслов’янської, через давньоукраїнську мову до сучасної. Такий діахронний аналіз дозволяє виявити закономірності розвитку словотвірних і формотвірних засобів, механізми зміни їх мотивації й продуктивності.

Словотвір належить до морфологічної підсистеми мови, яка визначає спосіб організації та структурування словникового запасу на рівні морфем. При цьому словотвір тісно пов’язаний із морфемною структурою слова: саме через поєднання морфем (кореня, афіксів, іноді інтерфіксів або суфіксально-префіксальних конструкцій) відбувається творення нових лексичних одиниць [23; 47, с. 58].

У багатьох сучасних дослідженнях словотвір розглядають як динамічну систему пов’язаних між собою словотвірних моделей, що репрезентують різні типи похідних (іменникові, прикметникові, дієслівні тощо). Це дозволяє характеризувати словотвір не лише як набір деривaційних процедур, а як структуру, що функціонує на рівні лексико-семантичних відношень між одиницями мови.

Вітчизняні дослідники словотворення, серед яких Л. Булаховський, І. Ковалик, В. Горпинич, Н. Клименко, К. Городенська, П. Білоусенко, Є. Карпіловська, Л. Вакарюк, С. Панцьо, А. Нелюба, З. Валюх, Л. Кислюк та інші, аналізували різні способи деривації в сучасній українській мові. Дослідження показують, що, порівняно з апелятивною лексикою, пропріативи різних класів і підкласів мають специфічні деривaційні характеристики (В. Горпинич, І. Желєзняк, А. Корепанова, Ю. Редько та ін.).

Більшість мовознавців традиційно поділяли способи словотворення на морфологічні та неморфологічні. Зокрема, М. Плющ зазначала, що до морфологічних належать афіксальні способи, основоскладання та абревіація, а до неморфологічних – морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний та лексикосемантичний способи [40, с. 32–34].

Проте В. Горпинич слушно зауважував, що поділ на морфологічні й неморфологічні способи втрачав сенс після виділення дериватології як окремої галузі мовознавства [12, с. 114]. Альтернативні поділи, запропоновані А. Нелюбою [35, с. 124] та дослідницями Л. Вакарюк і С. Панцьо, позначають способи як афіксальні та безафіксні, включно зі змішаними формами складних слів [2, с. 152, 160]. С. Пономаренко пропонує терміни «морфемні» і «неморфемні», де морфемні поділяються на афіксальні (чисті та комбіновані) та складання [41, с. 171–172].

Щодо лексико-семантичної деривації, існують різні позиції: одні дослідники заперечують її як окремий словотвірний спосіб, відносячи до лексикології. О. Селіванова потрактовує появу нової номінативної одиниці переосмисленням значення уже відомого мові слова без зміни його

морфемного складу шляхом метонімізації, метафоризації чи семантичної конденсації [44, с. 141]. У результаті лексико-семантичної деривації можуть з'являтися апелятиви, оніми та трансоніми, а похідна лексична одиниця набуває не лише нових семантичних, а й граматичних ознак [26, с. 207].

Визнання цього способу словотворення, на нашу думку, не лише пояснює появу в мові нових одиниць, а й дозволяє аналізувати значеннєві трансформації, що відбуваються в процесі їх функціонування в мові. Тобто формуються не лише нові лексичні значення, а й складні номінації, які передають нові соціальні чи культурні реалії.

Сьогодні дослідження словотвору в Україні реалізовано в межах теоретичної дериватології, сучасної лексикології та морфології. Значну роль відіграють монографії, термінологічні словники та наукові статті, що систематизують словотвірні ресурси української мови. Частина таких праць має довідковий характер, наприклад, *«Український словотвір у термінах»* – словник-довідник, що містить близько 1 500 термінів в галузі словотвору [3].

Інша тенденція полягає в аналізі поширених деривaційних моделей у сучасній мові XXI століття, що демонструють продуктивність певних способів творення нової лексики. Це особливо актуально в умовах прискореного розвитку україномовного сегменту масової комунікації, активних мовних контактів та інтенсивного запозичення слів з інших мов.

Словотвір також виступає важливим інструментом для виявлення активності мовної системи та її реакції на зміни соціокультурного середовища. Наприклад, аналіз сучасних новотвірних одиниць дозволяє відстежувати, які саме структурні механізми мови найбільш продуктивні в певний історичний період (соціальні трансформації, війна, науково-технічний прогрес тощо). Зокрема, дослідження показують, що словотвірна активність української мови істотно зросла в умовах соціальних змін останнього десятиліття, включно з війною та лінгвокультурними змінами в суспільстві.

1.2. Лексичні новотвори як об'єкт дослідження

Лексичні новотвори – це слова чи вирази, що з’явилися в мові внаслідок зміни соціальних, культурних або комунікативних умов та ще не увійшли до нормативного словникового складу, але вже функціонують у мовленні та письмі. У сучасній українській мовознавчій традиції поняття новотвірної лексики пов’язують із категоріями неологізму, неосемантизму та семантичної деривації. Новотвори можуть виникати не лише як нові слова, а й як нові значення звичних слів – явище, яке активізується під впливом зовнішніх соціальних факторів, зокрема повномасштабної війни [1].

У період повномасштабної російсько-української війни 2022–2026 рр. словниковий склад української мови зазнав суттєвих змін, що відобразилося в появі великої кількості нових лексем, які називають явища, предмети, дії, поняття, що раніше були не актуальні для українського соціуму чи не мали власних назв. Частина цих слів виникла як прямий результат війни через потребу комунікації у нових умовах і відображення сучасних соціальних реалій, а частина – як реакція на психологічні, інформаційні і культурні виклики, які постали перед суспільством [55, с. 21–31].

У сучасній філологічній літературі новотвори розглядають як складну лексико-семантичну категорію, що охоплює різні типи словотворення – від продукування нових лексем до репозиції значення вже існуючих слів у нових контекстах [1]. У таблиці 1.3 подаємо типи новотворів.

Таблиця 1.3

Класифікація та деталізація типів новотворів

Тип новотвору	**Сутність та механізм творення**
Морфологічні (афіксальні)	Творення нових номінативних одиниць за допомогою приєднання суфіксів до твірної основи, а префіксів — до граматично оформленого слова; можливе також поєднання цих засобів

Словоскладні (композити)	Об’єднання двох або більше повнозначних основ (іноді за допомогою інтерфіксів) в одне складне слово
Контамінації (телескопія)	Словотвірні трансформації, за яких частини різних слів накладаються або зливаються в єдину лексему
Лексико-семантичні	Поява абсолютно нових значень у вже існуючих у мові слів під впливом нових комунікативних контекстів

Крім властивості новизни, існують також трактування новотворів за ознакою часу, простору, реєстрації у словниках тощо. Одним із найскладніших у лексикографії є питання ідентифікації та збору нових слів для включення їх у словники.

Об’єктивних критеріїв не вироблено, проте є низка факторів, на які спираються укладачі словників залежно від завдань, які стоять перед ними. До таких факторів відносять новизну, час появи, частоту вживання та ін. Лексикографи, які займаються словниковою фіксацією неологізмів, змушені використовувати нові мовні ресурси, електронні бази даних, і навіть нові технології збирання лексичного матеріалу.

Новоутворення в сучасних медійних текстах мають певну функційну специфіку. Дериватологи зазвичай виділяють такі функції новоутворень, як номінативна, компресивна, інформативна, експресивно-оцінна, ігрова та інші. Номінативна функція новоутворень зазвичай ослаблена, оскільки оказіональні слова характеризуються номінативною факультативністю: за ними не закріплено певного фрагмента дійсності.

За даними дослідження С. Бузько, найбільш продуктивними для неологізмів періоду сучасної війни є морфологічні способи словотворення,

зокрема суфіксальний, конфіксальний та словоскладання, а також комбінований спосіб контамінації, який об’єднує структурні елементи двох різних основ. Ці процеси не лише продукують нові лексичні одиниці, але й відображають смислові й культурні зміни в суспільстві [1].

Досліджуючи природу нових номінативних одиниць, науковці звертають увагу на те, що комунікативний простір інтернет-ресурсів та соціальних мереж (Facebook, YouTube, Telegram) першим реагує на події воєнного часу, акумулюючи значний масив експресивного лексикону. Зокрема, О. Павлушенко детально аналізує деривaційні процеси цього періоду, наголошуючи на активізації лексико-семантичної, морфемної та абревіаційної деривації в межах військового сленгу. Авторка слушно зауважує, що вагоме місце серед інновацій посідає голофразис як специфічний різновид лексико-синтаксичного словотвору, що відіграє експресивно-оцінну роль у розмовному мовленні сучасників [38]. Це підтверджує думку про те, що неологізація мови в кризові періоди не обмежується суто номінативною функцією, а стає важливим інструментом психоемоційного самозахисту соціуму та кодування нової воєнної реальності.

Аналіз неологізмів української лексики періоду війни демонструє, що їхні структурно-семантичні характеристики тісно пов’язані з комунікативними потребами мовців. Так, велика частина новотворів виникає в медіа-дискурсі, інтернет-комунікації та у мас-культурному просторі, де вони виконують функцію позначення нових реалій, ролей, процесів і явищ, що раніше не мали мовного позначення. Ці слова відображають як комунікативно-інформаційні потреби, так і психологічний стан мовців, що переживають стрес, страх чи опір у воєнний час.

Інша важлива лексико-семантична риса новотворів – це їхня емоційна забарвленість: багато з них мають гумористичний, іронічний чи саркастичний відтінок, що дозволяє мовцям адаптуватися до жорстких умов повсякденного життя та підтримувати психологічну рівновагу. Це явище

добре описано у дослідженнях неологізмів, де авторам вдалося виявити певні механізми психоемоційної захисної функції мовних інновацій:

1. Деміфологізація та зниження страху. Гумор, іронія та сарказм трансформують загрозливі, страшні або непідконтрольні явища повсякденності у категорію комічного. Коли людина висміює проблему або дає їй іронічну назву, рівень тривоги знижується, а сама проблема візуально «меншає».

2. Катарсична (очищувальна) функція. Використання експресивних новотворів дозволяє екологічно виплеснути накопичене емоційне напруження, агресію чи розпач без прямої шкоди для комунікації.

3. Створення відчуття контролю. Даючи власне, часто суб'єктивно-оцінне, ім'я новому або складному явищу, мовець символічно «опановує» його. Це повертає суб'єктність у стресових умовах.

4 Маркування «свій» / «чужий». Емоційно забарвлені неологізми швидко підхоплюються соціумом. Їхнє спільне використання створює відчуття єдності, солідарності та психологічної підтримки всередині групи, яка переживає спільні труднощі [45].

Із погляду дериватології, новотвори є продуктивним матеріалом для аналізу словотвірних моделей. Вони демонструють, які саме способи творення є найактивнішими у мовній системі під впливом конкретних соціальних факторів. Зокрема, якісні дослідження сучасних неологізмів показують, що найбільш продуктивними є:

- афіксальні моделі;
- складання / композитні моделі;
- лексико-семантичний спосіб.

Дериватологічний аналіз неологізмів дає змогу не просто фіксувати нові слова, а й прогнозувати вектор розвитку мовної системи та розуміти, які структурні елементи мови є найбільш життєздатними в сучасну епоху. Детальніше основні продуктивні способи творення сучасних неологізмів представлено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Найпродуктивніші способи творення сучасних неологізмів

Спосіб творення	**Деривaційні особливості**	**Продуктивні форманти / Тенденції**
Афіксація	Приєднання до твірної основи суфіксів. Найчастіше адаптує запозичення або розширює питомі гнізда	Суфікси: *-изаці(я), -ізаці(я), -інг, -ер, -іст*.
Складання (композиція)	Поєднання двох або більше твірних основ за допомогою інтерфіксів (сполучних голосних) чи без них (абревіація, зрощення)	Активність медіа-композитів. Компоненти: *євро-, кібер-, еко-, медіа-, онлайн-*
Лексико-семантичний	Переосмислення вже наявного в мові слова, поява нового (метафоричного чи метонімічного) значення в новому контексті	Семантичний зсув під впливом нових технологій та суспільних подій. Метафоризація

Це підкреслює важливість словотвору як не лише формального, а й системного процесу, що забезпечує лексичне реагування на реалії життя суспільства, включаючи ті, які пов’язані з воєнним періодом.

Лексичні новотвори дослідники активно фіксують у сучасному інтернет-дискурсі, соціальних мережах і медіапросторі. Саме там ці слова

найшвидше входять в активне вживання, після чого можуть поширюватися у різних соціальних групах і, зрештою, потрапляти до словників неологізмів, корпусів нової лексики чи наукових фіксацій. Це підтверджує той факт, що неологізми є не лише об'єктом мовознавчого опису, але й живим явищем мовної практики, що відображає потреби сучасної мовної спільноти [1].

Під неологізмом (від грец. «neos» – «новий» і «logos» – «вислів») мовознавці розуміють слово або його нове значення, що з'явилося на сучасному етапі розвитку мови.

Неологізми поділяють на:

- загальномовні;
- стилістичні;
- індивідуально-авторські.

Процес закріплення неологізму в мовній системі складний. Увесь цей шлях можна розділити на кілька етапів:

1. Поява (психолінгвістичний етап). Автор (письменник, блогер, журналіст) створює нове слово для позначення нового поняття або для надання тексту особливої експресії. На цьому етапі слово є оказіоналізмом або авторським неологізмом.

2. Сприйняття (соціалізація). Слово починають підхоплювати інші мовці. Спочатку це вузьке коло (колеги, читачі, представники певної професії або субкультури). Якщо слово виявляється влучним і заповнює «смислову лакуну», тобто в мові не було іншого зручного слова для цього поняття, воно починає поширюватися стрімко.

3. Закріплення (лексикалізація). Слово втрачає зв'язок із конкретним автором, перестає сприйматися як чужорідне або «дивне» і стає зрозумілим більшості носіїв мови.

4. Кодифікація. Фінальна стадія, коли неологізм фіксують у словниках (орфографічних, тлумачних), і він офіційно стає частиною загальновживаної лексики.

Війна стала каталізатором появи великої кількості неологізмів, які активно поповнюють лексичний склад української мови, хоча багато з них залишаються периферійними, оказіональними елементами мовлення окремих носіїв. Найпродуктивнішими виявилися морфологічні способи творення, а також способи контамінації, словоскладання та лексико-семантичного переосмислення.

Узагальнення теоретичних джерел дозволило окреслити виразний лінгводидактичний потенціал досліджуваної лексики. Традиційний шкільний матеріал підручників зі словотвору часто є статичним і відірваним від актуального мовного досвіду підлітків. Натомість залучення живого, емоційно зарядженого контенту воєнних новотворів на уроках української мови в старших класах закладів загальної середньої освіти дозволяє унаочнити динаміку мови. Це створює надійну базу для переходу від суто репродуктивного вивчення морфеміки до формування цілісної словотвірної компетентності, розвитку критичного мислення, медіагігієни та національно-патріотичного виховання старшокласників.

Висновки до розділу 1

Здійснено комплексний огляд теоретичних засад дослідження словотвору та лексичних новотворів, які з’явилися в українській мові в умовах сучасної російсько-української війни. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що поняття словотвору у вітчизняній мовознавчій традиції охоплює як формальні, так і семантичні аспекти створення нових лексичних одиниць.

Визначено, що лексичні новотвори є багатофакторним феноменом, який виникає під впливом соціокультурних, політичних і військових подій. Вони не лише розширюють словниковий склад сучасної української мови, а й виконують специфічні функції: номінативну, емотивну та комунікативну. Як показують дослідження, новотвори сучасного воєнного періоду здебільшого

виникають через морфологічні способи словотворення, лексико-синтаксичні та лексико-семантичні трансформації.

Огляд сучасних мовознавчих досліджень засвідчує активне включення в мову назв сучасної військової техніки, прізвищ публічних осіб та географічних топонімів, що підтверджує тезу про тісний взаємозв'язок лексичної інновації з реаліями війни та щоденним життям суспільства. Водночас, низка неологізмів має емоційно-експресивне та іронічно-саркастичне забарвлення, що слугує механізмом психологічної адаптації мовців до воєнних подій.

Отже, теоретичні положення словотвору та категорії лексичних новотворів, розглянуті в цьому розділі, створюють наукову базу для подальшого аналізу конкретних нових слів, їх типів та способів творення, що буде здійснено у другому розділі дослідження. Розуміння цих механізмів дозволяє прослідкувати закономірності розвитку української мови у кризових соціально-політичних умовах та виявити специфіку мовної креативності сучасного періоду.

РОЗДІЛ 2
ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: АНАЛІЗ НОВИХ СЛІВ, ЇХНІ ТИПИ ТА СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

2.1. Характеристика та типологія лексичних новотворів періоду війни

Лексична система мови є найбільш динамічною її підсистемою, яка оперативно реагує на суспільно-політичні, культурні та історичні зміни. Особливо інтенсивні процеси оновлення словникового складу відбуваються у періоди суспільних потрясінь, зокрема під час воєн. Російсько-українська війна стала потужним каталізатором активізації словотвірних процесів в українській мові, що спричинило появу значної кількості нових слів, значень і мовних форм.

Період воєнного стану в Україні характеризується особливою інтенсивністю неологізації, оскільки мовна система змушена відображати нові реалії: військові дії, соціальні зміни, нові суспільні ролі, психологічні стани, явища інформаційної війни і трансформації колективної свідомості. О. Стишов слушно зауважує, що активне формування та використання нових розмовних слів у сучасній українській мові щонайперше спричинене потужною тенденцією до посилення її національної самобутності (утвердження власного, українського характеру мови), яка протидіє глобалізаційним впливам, зокрема й російським наративам і їх пропаганді [45].

Ця тенденція характеризується як відродженням у мові національних, самобутніх рис (властивих мовних явищ та елементів), так і створенням нових слів, з урахуванням структурних, смислових, стилістичних та інших особливостей української мови [45, с. 27].

Сучасні неологічні процеси в українській мові мають комплексний характер і охоплюють як власне словотворення, так і семантичні

трансформації, запозичення та активізацію розмовної лексики [21]. На думку мовознавців, новотвори є результатом взаємодії мовних і позамовних чинників, серед яких провідну роль відіграють соціально-політичні події [18, с. 62].

В умовах війни мовна система виконує не лише номінативну, а й психологічну функцію – допомагає осмислити реальність, передати емоції, сформувати колективну ідентичність. Саме тому значна частина новотворів має яскраве емоційно-експресивне забарвлення.

Появу нових слів у цей період зумовлюють кілька чинників:

- поява нових реалій життя – нові види озброєння, військові підрозділи, явища інформаційної війни;
- необхідність мовної економії – прагнення стисло й точно назвати складні поняття і явища;
- психологічна потреба суспільства – створення мовних засобів для вираження емоцій і ставлення до подій;
- стрімкий розвиток медіапростору – швидке поширення нових слів через соціальні мережі та ЗМІ;
- підвищення рівня національної самоідентифікації – формування нових символічних мовних одиниць.

Водночас у кризові періоди мова стає інструментом консолідації суспільства, а нові слова виконують функцію маркерів історичного досвіду [34, с. 112].

Лексичні новотвори періоду російсько-української війни можна класифікувати за кількома критеріями.

І. За способом номінації

1. Власне лексичні новотвори – нові слова, які створені для позначення нових явищ (*байрактар, дрон-камікадзе, калідоримося*).

2. Семантичні новотвори – слова, які отримали нове значення (*бавовна* як евфемізм вибуху).

3. Фразеологічні новотвори – нові стійкі словосполучення (*інформаційний фронт*, *мовний фронт*).

ІІ. За сферою вживання:

- військова лексика;
- суспільно-політична;
- побутова;
- медійна.

ІІІ. За стилістичним забарвленням

- нейтральні;
- розмовні;
- жаргонні;
- публіцистичні;
- експресивні;
- емоційно-оцінні.

Більшість новотворів, які з'явилися в українській мові після початку повномасштабного вторгнення, мають яскраво виражене емоційно-експресивне забарвлення. Високий рівень психологічного та емоційного напруження в суспільстві став головним тригером для мовної творчості, а експресивна лексика в цей період виконує кілька важливих функцій [52]:

- захисну – іронія, сарказм та чорний гумор допомагають знизити рівень стресу, подолати страх і сублімувати агресію (*чорнобаїти*);
- консолідуючу, яка маркує «своїх» і «чужих», посилює відчуття єдності й національної ідентичності (*русня*);
- оцінну, яка чітко виражає зневагу до ворога (*рашисти*, *орки*,) або захоплення українськими захисниками (*котики*).

Мова миттєво реагує на суспільні потрясіння, тому сухі, нейтральні терміни у такий час поступаються місцем живим, емоційно зарядженим словам [25, с. 137].

Аналіз сучасного мовного матеріалу дає змогу виділити основні тематичні групи нових слів:

- військової тематики – назви зброї, військових операцій, підрозділів тощо («*Привид Києва*», «*Чорні запорожці*», *деокупація*, *задвохсотити*);
- соціальних явищ – назви нових суспільних ролей і явищ (*ВПО, блекаут, релокація, тривожитися* (про оголошення повітряної тривоги), *мінуснути, ухилянт*);
- інформаційної війни – терміни медійного простору (*ІПСО, диванна аналітика*);
- психоемоційних станів – слова, які передають колективні переживання (*посттравма, думскролінг, провина вцілілого*);
- символічної лексики – слова, які стали символами спротиву (*паляниця, незламні, Чорнобаївка*, *донатити*);
- міжнародної реакції – слова, які відображають занепокоєння або підтримку (*макронити, шольцити*).

Таке тематичне розмаїття свідчить про глибоке проникнення воєнних подій у всі сфери життя суспільства [13, с. 10]. Деякі слова стають частиною активного словника (наприклад, *донатити, калідоримося, приліт, тривога* (скорочено від *повітряна тривога*)), інші залишаються ситуативними оказіоналізмами.

Отже, лексичні новотвори періоду російсько-української війни є результатом активної взаємодії мовних і соціальних чинників. Їх поява зумовлена потребою називати нові реалії, передавати емоційний стан суспільства та формувати колективну ідентичність. Типологія новотворів свідчить про їх багатофункціональність і тематичне різноманіття, що охоплює військову, соціальну, інформаційну та емоційну сфери. Дослідження лексичних новотворів дає змогу глибше зрозуміти мовні процеси сучасності та роль мови як інструмента відображення історичних подій.

2.2. Способи словотворення та структурно-семантичні особливості нових слів

Війна Росії проти України кардинально змінила мовну картину. Новотвори стали не просто засобом комунікації, а зброєю, інструментом психологічного захисту, маркером ідентичності. Нові лексеми в українській мові воєнного часу творяться як традиційними морфологічними, так і неморфологічними (семантичними) способами:

1) Префіксальний спосіб полягає у приєднанні продуктивних префіксів від-, за-, на-, де-, дез- до граматично оформлених слів, унаслідок чого утворюються нові лексичні одиниці, наприклад: відхаймарсити, заджевелінити, наволонтерити [55];

2) суфіксальний та префіксально-суфіксальний спосіб формують нові іменники та зменшувально-пестливі або іронічні форми за допомогою суфіксів *-нятко, -ищ, -ств*: *бавовнятко, рашизм, росієріз* або *русоріз*;

3) основоскладання та абревіація полягають в поєднанні двох і більше основ або створення складно-скорочених слів: *бандеромобіль, бандеросмузі, літакопад, дрон-камікадзе* [29];

4) антропонімічна та топонімічна деривація полягають в творенні дієслів й іменників від прізвищ політиків, військових діячів або географічних назв: *чорнобаїти, шольцнути, кімити, макронити* [10];

5) лексико-семантичний спосіб (неосемантизація) змінює значення вже наявних у мові слів шляхом метафоричного переосмислення: *бавовна* (початково – рослина / тканина; у воєнному дискурсі – вибух на складі або території ворога через звукове асоціювання з російським *хлопо́к* / хло́пок / *бавовна*, *мопед* (БпЛА «шахед»), *піксель* (військова форма), *дискотека* (бойові дії) [5];

6) морфолого-синтаксичний перехід (субстантивація) полягає в переході інших частин мови (найчастіше числівників або прикметників) до класу іменників: *двохсоті* (загиблі), *трьохсоті* (поранені), *п'ятисоті* (полонені або дезертири) [10].

Дослідники зауважують, що військова термінологія та похідні від неї сьогодні активно функціонують не лише у професійному мовленні військових, а й у повсякденному спілкуванні українців, поступово інтегруючись у мовну систему [17, с. 61].

Основою для багатьох новотворів стали також поширені серед військових лексеми, інколи сленгового характеру, наприклад: *затрьохсотити, задвохсотити*. Схоже значення мають і дієслова *замогилити, забаранити, закобзонити*.

Окремі слова виникають унаслідок контамінації – накладання структур двох слів, що є проявом лінгвокреативності мовців [19, с. 34]. Прикладами є *могилізація, лугандон, бомбас, спецдефекація*. Часто такі слова мають знижене або іронічне стилістичне забарвлення. Досить поширеним є також спосіб осново- та словоскладання, у результаті якого виникають складні слова, наприклад: *байденотерапія, літакопад*.

Дослідники фіксують і значну кількість слів із префіксоїдом кібер- (*кібервійна, кібератаки, кіберпартизани, інфотерор*), що відображає роль інформаційного фронту у війні [8, с. 12]. У низці випадків нові слова утворюються лексико-синтаксичним способом, наприклад, *затридні, боневтік, дебахнуло*. Іноді цей спосіб поєднується із суфіксацією, як у слові *іхтамнєтити*.

Розподіл лексичних одиниць у сучасному українському дискурсі відображає високу словотвірну динаміку й особливості неофронтової мови:

- прості слова (похідні або переосмислені лексеми): становлять найбільшу кількість (*арта, берці, прильот, затрофеїти*);
- складні слова і композити становлять третину, наприклад, *протитанковий, далекобійний*;
- стійкі словосполучення та неофразеологізми (наприклад, *йти за російським кораблем, завести трактор, за поребриком*) і графічні скорочення й абревіатури (*БТР, ЗСУ, РЕБ, БПЛА, ППО*) мають найменшу частку [39].

За змістовим наповненням і психологічною функцією нові слова утворюють кілька чітких семантичних полів:

- зневажливо-іронічна та дегуманізуюча лексика щодо ворога: *рашисти, русня, орки, свинособаки, чмоні, аналоговнєт*;
- найменування нових видів зброї, тактик і військового побуту: *пташка, арта, шайтан-труба, калашмат, мультикам;*
- емоційно-психологічна та захисна реакція (гумор і криптографія) – слова, які знімають тривогу через їдку сатиру або зашифровані побутові коди, наприклад, згадана заміна вибухів *бавовною*);
- волонтерський рух та опір: *донатити, наволонтерити, мобільна кав'ярня для ЗСУ*.

Російсько-українська війна зумовила інтенсивні процеси словотворення. Провідними серед них виявилися морфологічні засоби творення. Основними джерелами цих неологізмів слугували назви озброєння, прізвища відомих осіб, топоніми, а також військовий жаргон. Водночас особливістю багатьох з цих лексичних одиниць є їхній іронічно-саркастичний характер, що додає мовленню значної експресивності. Процес формування нових лексичних одиниць триває, постійно збагачуючи лексичний фонд української мови.

2.3. Функційно-стилістичні та емоційні особливості лексичних новотворів

Новотвори воєнного часу функціонують у різних стилях мовлення, трансформуючи їхні межі. Так, більшість новотворів розмовно-побутового стилю «народжуються» саме як реакція на щоденні реалії, наприклад, *дискотека* – повітряна тривога або обстріл, *приліт* – влучання ворожої повітряної зброї в об'єкт вітчизняної інфраструктури. Вони спрощують комунікацію та допомагають кодувати небезпеку.

У публіцистичному стилі та медіадискурсі журналісти, блогери та лідери думок активно запозичують розмовні новотвори для заголовків,

аналітики і постів у соцмережах (*дерусифікація, рашизм*, *бусифікація*). Це робить мову медіа ближчою до народу та підсилює патріотичний пафос. Також одне містке слово, наприклад, *блекаут*, замінює довгу описову конструкцію «тривале та масштабне відключення електроенергії внаслідок руйнування інфраструктури». Для заголовків та постів у соцмережах, де боротьба йде за увагу користувача, це особливо важливо.

Водночас економія мовних засобів має свої переваги та недоліки. Представимо їх у вигляді табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Переваги та недоліки економії мовних засобів під час використання новотворів

Переваги для медіадискурсу	**Потенційні ризики та виклики**
Висока швидкість адаптації. Мова миттєво фіксує нові історичні реалії.	Загроза канцеляризації новотворів. Через надмірне використання слова швидко втрачають емоційну гостроту та перетворюються на штампи.
Органічна українізація. Поняття типу «дерусифікація» стають частиною щоденного вжитку та формують новий культурний ландшафт	Зниження рівня культури мовлення. Надмірне захоплення розмовними формами в серйозній аналітиці може зашкодити авторитетності видання
Залучення молодіжної аудиторії. Блогери завдяки живій мові легше доносять складні політичні та соціальні сенси до молоді	Труднощі перекладу іншими мовами. Специфічні локальні новотвори важко адаптувати для іноземної аудиторії без втрати контексту

Війна в Україні актуалізувала потребу в точній юридичній і науковій термінології для кодифікації нових злочинів, явищ та суспільно-політичних

реалій. Офіційно-діловий стиль за своєю природою є консервативним, проте масштаби війни змусили законодавців оперативно закріпити нові поняття в правовому полі:

- *рашизм*: 2 травня 2023 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 3097-IX [43], якою офіційно визнала російський політичний режим як «рашизм» та засудила його ідеологічні засади. Це вивело слово з категорій публіцистики чи сленгу в статус офіційного правового терміна;
- *колабораційна діяльність* / *колаборант*: хоча термін існував і раніше, у березні 2022 року Кримінальний кодекс України доповнено статтею 111-1, яка чітко розмежувала форми колабораціонізму (від інформаційної підтримки до роботи в окупаційних органах влади) [30]. Термін отримав нове, деталізоване юридичне наповнення;
- *екоцид*: стаття 441 ККУ існувала й до 2022 року, але руйнування Каховської ГЕС у 2023 році, мінування територій та знищення заповідників перевели це поняття з теоретичної площини у практичну сферу фіксації воєнних злочинів проти довкілля для міжнародних судів.

Науковий стиль засвоює ці новотвори для концептуалізації, аналізу та класифікації подій. Науковці, зокрема історики, політологи нині активно пишуть дисертації та статті, де обґрунтовують ознаки «рашизму» як різновиду фашизму/тоталітаризму XXI століття, виділяючи його конкретні маркери (культ вождя, імперська ностальгія, геноцидальна риторика). Науковці досліджують поняття «екоцид» та «колабораціонізм» у контексті міжнародного гуманітарного права. Вчені порівнюють український досвід правотворчості з прецедентами Другої світової війни або Балканських воєн.

Мовознавці фіксують сотні неологізмів воєнного часу, від військового сленгу до офіційних термінів, аналізуючи способи їх творення та інтеграцію в сучасний словниковий склад української мови.

Для того, щоб ці терміни працювали на міжнародному рівні – в ООН, Міжнародному кримінальному суді в Гаазі, ПАРЄ – відбувається їхня трансляція та кодифікація іноземними мовами, наприклад, англ. *rashism/rusism, ecocide*. Визнання цих термінів світовою спільнотою є важливим етапом дипломатичної та юридичної боротьби України для притягнення агресора до відповідальності. Для міжнародних судів у Гаазі надзвичайно важливо, щоб терміни мали єдине, чітко сформульоване значення англійською та французькою мовами – офіційних мов міжнародного судочинства. Помилки в перекладі чи неоднозначність трактування можуть стати лазівкою для захисту агресора.

Нові слова масово переходять у сучасну українську літературну мову, стаючи символами епохи. Сучасний український контекст характеризується, поруч із системними суспільними трансформаціями, динамікою національного самоусвідомлення, культурного саморозвитку та консолідації самобутньої української літературної спадщини.

Зокрема, саме ці процеси стали каталізатором інтенсивного розвитку сучасної наративної прози й поезії, орієнтованої на розгорнуту фабулу та рефлексію актуальних реалій, наприклад «Інтернат» с. Жадана, «Найдовша подорож» О. Забужко, «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» О. Михеда та ін. Сучасна українська література не просто описує події, вона створює новий мовний міф, де кожне таке слово є маркером спільного досвіду та стійкості.

За емоційним вектором лексичні новотвори можна поділити на кілька основних груп:

І. Зневажливо-іронічні та пейоративні (негативні). Ці слова спрямовані на ворога з метою його десакралізації, приниження та подолання страху перед ним:

– номінації ворога – *орки, русня, рашисти, чмоні, асвабадітєлі*;

– поведінка або явища – аналоговнєт (про нібито «сучасну» російську техніку), *от'ємне виростання* або *жест доброї волі* (як іронічний переклад російської пропаганди про відступ).

II. Меліоративні (позитивно-оцінні, патріотичні) - слова, які виражають гордість, підтримку, єднання та повагу до захисників і союзників:

– *ЗСУ* – часто набуває конотації «боги», «земні ангели-охоронці»;
– *чорнобаїти* – повторювати успішні дії, виявляти наполегливість;
– *донатити* – набуло сакрального значення громадянського обов'язку;
– *залізна дипломатія* – про роботу Укрзалізниці та її працівників під час візитів іноземних лідерів до України.

III. Іронічно-захисні (психологічна копінг-стратегія). Український гумор став потужною зброєю. Переосмислення трагічних або небезпечних подій через іронію допомагає знизити рівень стресу:

– *макронити* – виявляти глибоку стурбованість, але нічого не робити (дериват від прізвища французького президента Е. Макрона).
– *кавунити* – чекати на звільнення Херсона або святкувати його;
– *калідоритися* – заклик знайти безпечне місце у соцмережах до сповіщення про повітряну тривогу;
– *мінуснути* – позначення про збиття або знищення російської ворожої повітряної зброї над територією України;
– *тривожна валіза* – термін, який перетворився на мем про готовність до будь-якого розвитку подій, часто з іронічним контекстом (наприклад, «покласти туди заспокійливе та каву»);
– *тримати стрій* – фраза, яка з військового контексту перейшла у цивільний і означає «триматися психологічно», не піддаватися паніці;
– *ватники* – термін на означення представника радянської країни, який ненавидить інші народи лише за те, що вони прагнуть

розвиватися, жити з достатком в демократичній країні [20, с. 141].

Водночас створення новотворів має кілька мовних тенденцій:

- семантична деривація (переосмислення) – старі слова набувають абсолютно нових значень, *трактор* тепер асоціюється з викраденням ворожої техніки (тракторні війська); *град* – не явище природи, а реактивна система;
- словоскладання і блендинг (телескопія) – поєднання кількох основ для створення місткого поняття, наприклад, *рашизм* (росія + фашизм), *укроп* (раніше образливе, тепер – горде), *путлер*;
- абревіація та її кодування – перетворення офіційних абревіатур на емоційні маркери (*Град, Хаймарс, ППО* – остання часто супроводжується епітетом «святе»).

Отже, лексичні новотвори періоду російсько-української війни демонструють високу динамічність, експресивність та функціональну гнучкість. Вони слугують інструментом інформаційного спротиву, засобом психологічного захисту (через гумор та іронію) та маркером національної ідентичності, що фіксує новітню історію України в мові.

Висновки до розділу 2

Лексичний склад української мови періоду війни зазнав стрімкої та динамічної трансформації. Військові неологізми є прямим лінгвальним віддзеркаленням суспільно-політичних змін.

За тематичним спрямуванням ці новотвори диференційовано на кілька ключових груп: номінації нових реалій воєнного стану та побуту; назви військової техніки та зброї; зневажливі й глузливі найменування ворога; конотативні назви на позначення українських реалій, волонтерського руху та згуртованості суспільства. Зафіксовано появу як власне неологізмів (абсолютних новотворів), так і семантичних інновацій (похідних значень уже наявних слів).

Основними моделями, які забезпечили появу нової лексики, виявилися як традиційні, так і специфічні для експресивного мовлення способи: морфологічний, абревіація, словоскладання тощо.

Лексичні новотвори періоду війни чітко диференційовані за сферами використання. Вони активно функціонують у масмедійному дискурсі, соціальних мережах, офіційних повідомленнях та розмовному мовленні. Дослідження засвідчило високий рівень експресивності та емоційного навантаження воєнних неологізмів.

Спектр конотацій коливається від високої патетики, героїзації та солідаризації (внутрішньогруповий дискурс) до гострої іронії, сарказму, гротеску та зневаги (стосовно окупантів). Така полярність виконує важливу психотерапевтичну (захисну) функцію, допомагаючи суспільству долати стрес через вербалізацію травматичного досвіду та висміювання ворога.

Отже, мовотворчі процеси періоду російсько-української війни відображають високу життєздатність, адаптивність і креативний потенціал сучасної української мови, яка «оперативно реагує» на надважкі виклики дійсності.

РОЗДІЛ 3
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ У ВИВЧЕННІ СЛОВОТВОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Використання лексичних новотворів для формування словотвірної компетенції учнів

Використання лексичних новотворів є одним із найефективніших інструментів для формування словотвірної компетенції учнів. Цей підхід перетворює вивчення теоретичних правил на живий, творчий процес, оскільки сучасні діти щодня стикаються з новими словами в інтернеті, медіа та повсякденному спілкуванні.

Словотвірна компетенція учнів є складовою частиною мовної (лінгвістичної) компетентності, яка визначає здатність учня орієнтуватися в морфемній структурі слова, розпізнавати й застосовувати способи творення слів, а також самостійно конструювати нові лексеми відповідно до законів мови [31].

Словотвірна компетенція учнів базується на трьох взаємопов’язаних компонентах:

- когнітивний (на основі знань) проявляється знанням морфем (корінь, префікс, суфікс, закінчення), поняття про твірну і похідну основи, розуміння основних способів словотворення (суфіксальний, префіксальний, складання основ тощо);
- операційно-діяльнісний (вміння і навички) відображає вміння проводити морфемний та словотвірний аналізи, визначати словотвірне значення, бачити зв’язок між спорідненими словами;
- творчо-комунікативний формує здатність доречно використовувати похідні слова в усному та писемному мовленні, збагачувати власний словниковий запас, розуміти експресивне забарвлення слів, наприклад, пестливі чи зневажливі суфікси.

Формування словотвірної компетенції в учнів – це тривалий процес, який відбувається поетапно відповідно до вікових особливостей учнів та ускладнення навчального матеріалу. Словотвірна компетенція передбачає не лише знання будови слова, а й вміння бачити зв'язки між словами, розуміти їхні значення та самостійно утворювати нові мовні одиниці. Водночас вона має етапи та рівні формування (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Формування словотвірної компетенції учнів

Класи	**Фокус навчання**	**Вміння учня**
Початкова школа (1-4 класи)	Навчання грамоти, усне спілкування, базові правила правопису та роботи з текстом	Читати свідомо і складно. Писати розбірливо, грамотно оформлювати прості речення. Вести діалог, розуміти почуте (аудіювання)
5 клас (пропедевтичний)	Будова слова та орфографія	Розрізнення форми слова та спільнокореневих слів; поділ слова на морфеми; правильне написання префіксів/суфіксів
6 клас (основний)	Способи словотворення	Визначення твірної основи; розрізнення морфологічних і неморфологічних способів творення; укладання словотвірних ланцюгів
7-9 класи (функціональний)	Словотвір частин мови та правопис	Застосування словотвірних правил для творення дієприкметників,

		прислівників; дотримання орфографічних норм під час деривації
10-11 класи (стилістичний)	Культура мовлення та стилістика	Використання словотвірних засобів як інструменту художньої виразності та переконливості в публічних виступах чи есе

Залежно від того, як учень оперує знаннями, виділяють кілька рівнів сформованості компетенції:

Низький рівень

Учень може впізнати споріднені слова у тексті лише за зразком або навідними запитаннями. Помилково орієнтується лише на зовнішню схожість слів, ігноруючи їхнє значення, наприклад, може віднести слово *вода* і *водій* до однокореневої групи. Знає назви морфем, але механічно ділить слово на частини.

Середній рівень

Учень самостійно і правильно аналізує за будовою слова з чіткою структурою. Може підібрати 2-3 спільнокореневі слова. Розуміє різницю між формою слова (*рука – руки*) та спільнокореневими словами (*рука – ручка*), проте зазнає труднощів під час визначення складних випадків словотворення або історичних чергувань у корені.

Високий рівень

Учень вільно використовує словотвірний потенціал мови у власній усній та письмовій практиці. Помічає і пояснює експресивну роль морфем у художніх текстах. Має розвинену мовну інтуїцію, легко оперує абстрактними мовними моделями та уникає словотвірних помилок у мовленні.

Використання лексичних новотворів на уроках з української мови має свої особливості (рис. 3.1).

Розвиток мовного чуття (чуття слова). Учні вчаться бачити внутрішню форму слова, розуміти значення кожної морфеми (префікса, суфікса, кореня) та прогнозувати значення всього новотвору.

Дослідницький характер. Замість пасивного заучування правил, учні виступають у ролі лінгвістів-декодувальників, коли аналізують чужі новотвори, або творців, коли створюють власні.

Зв'язок із життям. Сучасні неологізми в медіа- та інтернет-дискурсі близькі підліткам, що значно підвищує їхню мотивацію до навчання.

Поєднання мовної та мовленнєвої ліній. Словотвірна компетенція формується не ізольовано, а в контексті розвитку зв'язного мовлення, критичного мислення та креативності учнів.

Рис. 3.1. Особливості використання новотворів на уроках української мови

Процес роботи з новотворами будується від простого сприйняття до самостійної творчості й охоплює чотири основні етапи.

1. Сприйняття та виявлення.

Мета – навчитися помічати новотвори в тексті й відрізняти їх від нормативних слів. Учні читають тексти – сучасну поезію, публіцистику, пости із соцмереж – і виписують незвичні слова.

2. Семантико-словотвірний аналіз.

Мета – з'ясувати, за якими моделями створене слово та яке його значення. Визначення твірного слова/основи, виділення словотвірних афіксів (суфіксів, префіксів), встановлення способу словотвору та пояснення лексичного значення через аналіз його частин.

3. Конструювання за зразком.

Мета – навчитися самостійно створювати слова за певними словотвірними моделями**.** Учням пропонується певна модель, наприклад, суфікс *-ізм* для визначення суспільного явища або префікс *анти-* для заперечення і завдання створити за нею нові слова для опису сучасних реалій.

4. Самостійне словотворення в контексті.

Мета – інтеграція сформованої компетенції у власне мовлення, використання новотворів для розв'язання комунікативних завдань. Створення власних текстів (міні-творів, есе, оголошень, рекламних гасел, гумористичних замальовок, статей), де новотвори виконують експресивну або номінативну функцію.

Отже, використання лексичних новотворів для формування словотвірної компетенції учнів старшої школи ЗЗСО вбачаємо в комплексному підході застосування методичних прийомів та практичних вправи з лексичними новотворами, які будуть детально представлені в наступному підрозділі.

3.2. Методичні прийоми та практичні вправи з лексичними новотворами

У сучасній системі середньої освіти України мовний стандарт вивчення української мови у старших класах орієнтований на компетентнісний підхід, де однією з основних складових є мовна, зокрема, словотвірна компетенція. Особлива увага приділена культурі мовлення, стилістиці, орфоепічним та орфографічним нормам, які безпосередньо застосовуються в житті, під час складання НМТ/ЗНО та в майбутній професії.

За вимогами стандарту [48] старшокласник повинен знати та вміти:

- аналізувати твірну основу та словотвірні форманти: учень повинен не просто ділити слово на морфеми (корінь, суфікс, префікс), а розуміти спосіб його творення (префіксальний, суфіксальний, безафіксний, складання основ тощо);
- усвідомлювати словотвірні норми: знати правила правопису складних слів, абревіатур, сполучних голосних ([о], [е]), а також особливості творення фемінітивів, що є дуже актуальним для сучасного стандарту;
- уникати словотвірних помилок: розпізнавати й виправляти невластиві українській мові кальки, наприклад, замість суржикових або запозичених моделей використовувати питомі суфікси та префікси.

Розвинена словотвірна компетенція у старшій школі безпосередньо впливає на загальний рівень грамотності (табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Значення словотвірної компетенції для старшокласників на основі використання новотворів

Сфера впливу	Практична реалізація
Орфографія	Розуміння структури слова автоматично знімає питання, як

	писати: разом, окремо чи через дефіс, наприклад, *військово-полонений рашист*
Збагачення словника	Знаючи значення суфіксів та префіксів, учень може легко зрозуміти значення незнайомого слова в тексті без словника (контекстуальна здогадка)
Стилістика	Старшокласники вчаться використовувати словотвірні засоби для надання мовленню певного емоційного забарвлення або відповідності стилю, наприклад, суфікси суб'єктивної оцінки в художньому або публіцистичному стилі

Лексичні новотвори ефективно інтегрувати в уроки під час вивчення тем:

- «Лексикологія»
- «Стилістика»
- «Культура мовлення» або «Розвиток мовлення».

Методичні прийоми для вивчення новотворів періоду російсько-української війни мають глибоке психолого-педагогічне та лінгводидактичне обґрунтування. Вони спрямовані не лише на засвоєння мовних норм, а й на розвиток критичного мислення, медіаграмотності та емоційного інтелекту учнів старшої школи.

1. Прийом контекстуального аналізу.

Слово живе лише в контексті. Воєнне сьогодення породило велику кількість слів із «подвійним дном», де первинне значення трансформувалося

через призму суспільного досвіду. Дослідження слів у текстах ЗМІ або соцмережах дає змогу учням збагнути прагматичний аспект мови – як за допомогою слова передається емоційний стан суспільства. Розуміння іронії, сарказму або героїзації формує емпатію та допомагає розрізняти підтексти. Це розвиває вміння не просто зчитувати інформацію, а й відчувати тональність комунікації та наміри автора.

2. Прийом словотвірного моделювання.

Нові слова не виникають нізвідки, вони підпорядковані законам мовної системи. Розбір новотворів за будовою, наприклад, явище телескопії у слові *бавовна* в новому значенні чи суфіксальні утворення, унаочнює динамічні процеси в сучасній українській мові. Прийом словотвірного моделювання перетворює суху теорію словотвору на живий, практичний інструмент. Учні бачать, що мова – це гнучка система, яка миттєво реагує на виклики часу, а також засвоюють продуктивні моделі творення слів, що покращує їхню власну мовну компетентність.

3. Прийом медіаграмотності.

Мова під час війни є потужною зброєю та інструментом інформаційного захисту. Воєнні неологізми часто виконують захисну та контрпропагандистську функції. Висміювання ворога через мовну гру нівелює його здатність залякувати. Прийом формує критичне мислення та стійкість до маніпуляцій. Учні вчаться бачити за мовною формою інформаційні операції, розуміти, як гумор деконструює фейки, та усвідомлюють роль мови в інформаційній безпеці для себе.

4. Прийом «Живий словник». В основі цього прийому лежать принципи діяльнісного підходу та інтерактивного навчання. Оскільки мовна ситуація змінюється щодня, статичні підручники не встигають зафіксувати ці зміни. Колективне укладання словника робить учнів співавторами навчального процесу, тобто дослідниками-лексикографами. Спільна робота підвищує внутрішню мотивацію до навчання та залученість. Створення «Живого словника» легітимізує живий мовний досвід підлітків, допомагає їм

рефлексувати над пережитим під час війни та структурувати свої емоції через лексикографічну роботу.

Загалом, використання цих прийомів у комплексі забезпечує інтегрований підхід, поєднуючи мовну освіту з національно-патріотичним вихованням та медіаосвітою.

Далі представимо комплекс практичних вправ із детальним методичним обґрунтуванням для кожного завдання.

Вправа 1. Словотвірний детектив.

Завдання для учнів: проаналізуйте подані новотвори періоду повномасштабного вторгнення. Визначте твірне слово (базу), спосіб словотвору (суфіксальний, префіксальний, складання тощо) та з'ясуйте значення слова.

1. Відхаймарсити.
2. Літакопад.
3. Наволонтерити.
4. Бавовнятко.
5. Z-окупанти.

Зразок виконання: Відхаймарсити → твірна основа пов'язана з назвою «HIMARS» (американська ракетна система); спосіб творення – префіксально-суфіксальний: префікс від- поєднується з дієслівною основою, утвореною від назви «HIMARS», а суфікс -(и)ти бере участь у формуванні дієслова; значення – знищити ворога за допомогою високоточної зброї.

Обґрунтування застосування. Вправа актуалізує знання про деривaційні моделі української мови. Старшокласники бачать, що мова миттєво адаптує іншомовні технічні назви військового походження під закони української граматики та словотвору. Це розвиває аналітичне мислення та мовну інтуїцію.

Вправа 2. Ономастичні трансформації.

Завдання для учнів: прочитайте речення, знайдіть у них дієслова-новотвори, утворені від прізвищ політичних діячів або топонімів. Поясніть їхнє лексичне та контекстуальне значення.

1. «Досить уже макронити, час ухвалювати конкретні рішення та передавати техніку!»

2. «Попри складну ніч, ми продовжуємо кімити і вірити в синергію наших сил».

3. «Ворог знову спробував зайти на ті самі позиції, але ЗСУ їх успішно відчорнобаїли».

Обґрунтування застосування. У 10-11 класах важливо демонструвати явище ономастизації та апелятивації. Ці слова наочно ілюструють емоційно-оцінну функцію мови під час психологічного спротиву. Вправа вчить аналізувати сучасний політичний та медійний дискурс, розрізняти іронію, сарказм та конотативні відтінки слів.

Вправа 3. Реконструкція значень: Неологізм і переосмислення.

Завдання для учнів: заповніть порівняльну таблицю. Визначте первинне (традиційне) значення слова та його нове метафоричне значення, що сформувалося після 2022 року.

Слово-новотвір	Первинне значення (до 2022 р.)	Нове (переосмислене) значення
Бавовна	Рослина, яка використовується у текстилі	Вибухи на військових об’єктах агресора
Пташка	Тварина класу пернатих	Квадрокоптер, розвідувальний або бойовий БПЛА
Чисте небо	Небо без хмар або опадів	Відсутність загрози повітряної атаки / відбій тривоги
Град	Атмосферні опади у вигляді	Реактивна система

	крижаних кульок	залпового вогню

Обґрунтування застосування. Вправа розвиває навички семантико-стилістичного аналізу. Старшокласники досліджують лексико-семантичний спосіб творення слів через метафоризацію та кодування реалій. Це демонструє багатство та гнучкість української мовної системи.

Вправа 4. Медіа-фільтр: Неологізми та мовна стійкість.

Завдання для учнів: прочитайте уривок тексту.

«Наші тилові волонтерські «бджоли» знову наволонтерили на цілий автопарк бандеромобілів. Водночас ворожа пропаганда продовжує іхтамнєтити та маскувати літакопад під «планові навчання»».

Запитання. Визначте стилістичну роль новотворів у цьому тексті. Чи доречно вживати такі слова в офіційно-діловому та науковому стилях? Обґрунтуйте відповідь.

Обґрунтування застосування. Вправа спрямована на розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Учні вчаться диференціювати розмовно-сленгову лексику, експресивні новотвори публіцистики та норми суворого літературного стандарту, усвідомлюючи межі функціональних стилів мови.

Вправа 5. Творча рефлексія.

Завдання для учнів: напишіть міні-есе обсягом до 100-120 слів на тему: «Як мова стає зброєю: воєнні неологізми як літопис нашого спротиву». Використайте у творі щонайменше 3-4 лексичні новотвори, обґрунтувавши їхній вибір для передачі емоційного стану суспільства.

Обґрунтування застосування. Вправа готує до написання розлогого аргументованого висловлення на іспитах. Вона дозволяє учням емоційно та психологічно відрефлексувати пережитий досвід через мовну творчість. Завдання демонструє соціолінгвістичну функцію мови – її здатність фіксувати історичну пам’ять народу в режимі реального часу.

Вправа 6. Лексикографи-дослідники (робота зі словником воєнних неологізмів).

Завдання для учнів: прочитайте подані слова та словосполучення, які виникли або набули нового значення після 24 лютого 2022 року: *чорнобаївці*, *задонатити, тракторні війська, кадирівці, приліт*. Укладіть для них короткі словникові статті (за зразком тлумачного словника), визначивши:

1) лексичне значення;

2) походження (джерело виникнення);

3) стилістичне забарвлення (розмовне, публіцистичне, іронічне тощо).

Обґрунтування застосування. Вправа спрямована на розвиток навичок лексикологічного аналізу та формування інформаційної компетентності. Старшокласники вчаться чітко формулювати дефініції, розрізняти пряме й переносне (метафоричне) значення слів, а також усвідомлюють, як історичні події миттєво відображаються в мові.

Вправа 7. Словотвірна лабораторія (аналіз способів творення).

Завдання для учнів: розберіть за будовою та визначте спосіб творення таких неологізмів: *деокупація, дерсифікація, єПідтримка, байрактарити, розмінування, контрнаступ*. Запишіть твірні слова або основи для кожного з них.

Обґрунтування застосування. Ця вправа безпосередньо відпрацьовує тему «Словотвір» (10 клас). Вона показує, що мова розвивається за своїми класичними законами навіть під час війни. Учні бачать роботу суфіксального, префіксального, зрощення та абревіації на живих прикладах, що полегшує засвоєння сухих теоретичних правил.

Вправа 8. Стилістичний фільтр (доречність використання).

Завдання для учнів: перед вами речення із соціальних мереж та ЗМІ, що містять воєнні новотвори (наприклад: «Наші котики знову влаштували окупантам якісну бавовну», «Громада розпочала процес деокупації культурного простору»). Перепишіть ці речення, замінивши неологізми літературними синонімами офіційно-ділового стилю. Поміркуйте, як

змінюється емоційне забарвлення тексту і в яких стилях мовлення використання таких новотворів є нормативним, а в яких – небажаним.

Обґрунтування застосування. Вправа розвиває стилістичну чутливість (це особливо актуально для 11 класу, у якому учні вивчають стилістику). Вона вчить культури мовлення: учні усвідомлюють межу між розмовним сленгом, публіцистичним пафосом та суворим офіційним стандартом, що є основою медіаграмотності.

Вправа 9. Конотативне переосмислення (семантичний зсув).

Завдання для учнів: порівняйте значення слів у довоєнний період та сьогодні: *орки, чисте небо, тривога, град, приліт, піксель*. Складіть пари речень із цими словами так, щоб у першому слові воно вживалося в традиційному (первинному) значенні, а в другому – у сучасному воєнному.

Обґрунтування застосування. Вправа розвиває навички роботи з багатозначністю слів і контекстом. Старшокласники вчаться бачити «семантичні зсуви» й розуміти, як контекст здатний повністю змінити конотацію слова (від нейтральної/казкової до трагічної або героїчної).

Вправа 10. Критика фейку та мовна гігієна (робота з деструктивною лексикою).

Завдання для учнів: проаналізуйте неологізми та запозичення, які приходять з мови ворога або виникають в українському інфопросторі під впливом ІПСО (інформаційно-психологічних операцій), наприклад: «жест доброї волі», «бавовна», як висміювання російської пропаганди. Напишіть коротке есе-роздум обсягом 1 сторінка на тему: «Зброя слова: як мова допомагає воювати на інформаційному фронті».

Обґрунтування застосування. Вправа спрямована на формування критичного мислення і текстотворення. У старших класах важливо виходити за межі суто лінгвістичного аналізу та пов’язувати мову з геополітичним й інформаційним контекстом, навчаючи підлітків розпізнавати маніпуляції.

Вправа 11. Творчий кодифікатор (створення інтерактивної ментальної карти).

Завдання для учнів: об’єднайтеся в групи. Створіть ментальну карту (Mind Map) або інфографіку під назвою «Лексична карта незламності». Розподіліть новотвори за тематичними групами:

а) Нова зброя та технології;

б) Героїзм та ЗСУ;

в) Ворожа пропаганда та її висміювання;

г) Побут і взаємодопомога під час війни.

Презентуйте свій проєкт однокласникам.

Обґрунтування застосування. Це – інтерактивний метод, який реалізує проєктну технологію та командну роботу. Вправа стимулює аналітичні здібності (класифікація, систематизація) та залучає візуальне мислення, що робить процес засвоєння лексики динамічним і сучасним.

Далі представимо 5 різнопланових вправ підвищеної складності.

Вправа 1. Компаративний дискурс-аналіз (інтертекстуальність).

Завдання для учнів: прочитайте два уривки: перший – публіцистичний текст періоду Другої світової війни (стаття О. Довженка або тогочасна хроніка з використанням слів фашистська гідра, тотальна мобілізація, визволителі), другий – сучасний пост у телеграм-каналі військового аналітика.

Уривок 1:

«Кров і попіл кличуть до помсти! **Фашистська гідра** занесла свій кривавий кіготь над нашими квітучими містами й селами, намагаючись задушити волю радянського народу. Але ворог прорахувався. Оголошена ворогом **тотальна мобілізація** – це лише агонія приреченого звіра, плач відчаю перед неминучим крахом. Наші доблесні воїни-**визволителі** залізним кроком ідуть уперед, несучи на своїх багнетах свободу рідній землі та очищуючи світ від коричневої чуми».

Уривок 2:

«По ситуації на Бахмутському напрямку. Зранку **русня** спробувала штурмувати наші позиції в лоб. Виїхала ворожа **беха** з десантом, але хлопці з

3-ї штурмової чітко відпрацювали дронами – броня мінус. Окупанти почали розбігатися по посадці, але тут же підлетіла наша **касетка** і накрила залишки піхоти. У підсумку вдалося **задвохсотити** близько десятка **орків**, решта відійшли. Тримаємо стрій».

1. Зробіть порівняльний аналіз лексичних систем обох періодів.

2. Визначте, які семантичні моделі повторюються, а які є унікальними для XXI століття, зважаючи на диджиталізацію, появу соцмереж та гібридний характер війни в Україні.

3. Напишіть наукову довідку (тези) про трансформацію мілітарного дискурсу.

Обґрунтування підвищеної складності. Вправа вимагає від учнів навичок компаративного аналізу та розуміння концепту інтертекстуальності. Вона вчить бачити мову як історичний феномен, аналізувати прагматику тексту і розуміти, як технологічний прогрес і зміна медіаплатформ змінюють структуру й тональність новотворів.

Вправа 2. Морфотактичний та деривaційний тупик (словотвірний затиск).

Завдання для учнів: дослідіть словотвірний потенціал та обмеження сучасних воєнних неологізмів. Спробуйте утворити повні деривaційні ланцюги: іменник → дієслово → прикметник → прислівник → дієприкметник/дієприслівник від лексем *бавовна, макронити, задонатити*.

Обґрунтуйте, чому від деяких слів неможливо утворити певні граматичні форми, наприклад, форми минулого/майбутнього часу, певні види дієприкметників без порушення милозвучності або законів українського формотворення. Наведіть історичні аналогії.

Обґрунтування підвищеної складності. Завдання виходить за рамки стандартного розбору слова за будовою. Учні стикаються з деривaційними обмеженнями мовної системи, аналізують взаємодію лексичного значення з граматичними категоріями (аспект, стан, час) і досліджують «опір» мовної тканини штучним або занадто «екзотичним» новотворам.

Вправа 3. Евфемізація чи Дисфемізація (психолінгвістичний аналіз).

Завдання для учнів: розподіліть воєнні новотвори на дві групи:

1. Евфемізми (слова, які пом’якшують страшну реальність, маскують її): *негативне зростання, бавовна, за поребриком, приліт, тимчасово неконтрольовані території*.

2. Дисфемізми / Пейоративи (слова, які навмисно підкреслюють негатив, викликають зневагу чи ненависть): *орк, чмоня, свинособака, лапченогі*.

Завдання: напишіть лінгвістичне дослідження обсягом до 1,5 сторінки про те, як ці дві протилежні тенденції виконують захисну функцію для психіки суспільства, та яку роль вони відіграють у пропаганді й контрпропаганді.

Обґрунтування підвищеної складності. Вправа інтегрує мовознавство з психолінгвістикою та соціолінгвістикою. Старшокласники повинні продемонструвати розуміння прихованих механізмів впливу мови на емоції людини, оцінити етичну межу використання такої лексики в офіційних і неофіційних джерелах.

Вправа 4. Стилістичний експеримент: регістрові зсуви» (високий і низький стиль).

Завдання для учнів: візьміть офіційне зведення Генерального штабу ЗСУ про хід бойових дій (написане строго офіційно-діловим стилем).

1. Трансформація 1. Перепишіть його, використовуючи розмовні воєнні неологізми, сленг та іронічні новотвори соцмереж (для умовного блогу військового інсайдера).

2. Трансформація 2. Перетворіть те саме зведення на текст у високому ораторському/сакральному стилі, замінивши неологізми на архаїзми, поетичні метафори або урочисту лексику (у стилі козацьких літописів або класичної художньої прози).

Проаналізуйте, як зміна лексичного матеріалу повністю трансформує цільову аудиторію та прагматичний ефект тексту.

Обґрунтування підвищеної складності. Вправа розвиває абсолютний контроль над стилістичними регістрами. Це завдання високого рівня складності, яке часто використовують в університетах, оскільки учням потрібно не просто замінити слова синонімами**,** а повністю перебудувати синтаксичну та емоційну структуру тексту, зберігаючи фактаж.

Вправа 5. Лексикографічна експертиза та кодифікація іншомовних запозичень.

Завдання для учнів: Під час війни в українську мову хлинув потік іншомовної термінології та військового сленгу (наприклад: *хаймарс* (від HIMARS), *дрон-камікадзе, реквізувати, фідбек, блекаут, ІПСО, донація*).

Проведіть експертизу цих слів за трьома критеріями:

1. Доцільність запозичення (чи є в мові точний відповідник?).

2. Ступінь фонетичної та морфологічної адаптації (як слово підлаштувалося під українські закінчення та відмінки).

3. Прогноз життєздатності слова (чи залишиться воно в мові після перемоги, чи відімре як історизм).

Оформіть результати у вигляді експертного висновку для Інституту української мови НАНУ.

Обґрунтування підвищеної складності. Вправа залучає елементи наукового прогнозування та мовної експертизи. Учні виступають у ролі науковців, аналізуючи процеси мовного запозичення, що вимагає знання законів мовної інтерференції та тенденцій розвитку сучасної лексичної системи.

У додатку представлено словник сучасних новотворів, який можна запропонувати учням використовувати у вправах, а також доповнювати його.

Отже, інтеграція практичних вправ на основі лексичних новотворів періоду російсько-української війни у хрестоматійний курс української мови старших класів є методично виправданою та актуальною. Такі завдання трансформують теоретичні знання зі словотвору, лексикології та стилістики в практичні навички аналізу живого мовного процесу. Досліджуючи

продуктивні словотвірні моделі, специфіку метафоризації та семантичні зсуви у мові сучасного мовного фронту, старшокласники вчаться бачити в мові не застиглу систему правил, а живий організм. Це не лише підвищує пізнавальний інтерес до предмета, а й закладає міцний фундамент для формування національно свідомої особистості, здатної глибоко відчувати і критично аналізувати слово в контексті сучасної історії.

Водночас робота з сучасними неологізмами виконує важливу виховну та психолого-педагогічну функцію: вона сприяє деконструкції ворожих наративів, актуалізує почуття національної солідарності та допомагає підліткам рефлексувати власний досвід переживання війни через вербалізацію нових реалій, а також формує словотвірну компетенцію.

3.3. Лінгводидактичний аспект: організація навчального матеріалу та практичне застосування у ЗЗСО

Організація навчального матеріалу на уроках української мови в 10-11 класах в умовах сучасної лінгвосоціокультурної ситуації вимагає залучення актуального дидактичного контенту. Мова реагує на події російсько-української війни надзвичайно динамічно, внаслідок чого виникає масив неолексем. Із погляду лінгводидактики, залучення розробленого у пункті 3.2 комплексу вправ спрямоване на реалізацію ключових компетентностей, зокрема загальнокультурної, соціальної та громадянської, а також мовної і мовленнєвої, словотвірної.

Процес практичного застосування вправ із неолексемами періоду російсько-української війни базується на принципах текстоцентризму, функціональності, зв’язку навчання з життям та випереджального навчання. Оскільки в старших класах системний курс мови завершується, а увага зміщується на стилістику, культуру мовлення та риторику, слова-новотвори є продуктивним матеріалом для аналізу мовних процесів у розвитку.

Реалізація запропонованих вправ має чітку поетапну структуру та інтегрується в чинну програму з української мови для старших класів за такими змістовими лініями:

1. Лексикологічний та стилістичний аналіз. Під час вивчення тем «Лексична норма», «Активна і пасивна лексика української мови», «Стилістичне забарвлення лексики» (10 клас) вправи на розпізнавання та семантизацію неолексем дозволяють учням простежити механізми переосмислення наявних слів та запозичення нових. Методично виправданим тут є використання вправ дослідницького характеру, де учні самостійно встановлюють внутрішню форму новотвору за допомогою контексту.

2. Словотвірний аспект. При розгляді тем «Словотвірна норма» та «Морфологічна норма» (10-11 класи) і вправи на аналіз моделей, за якими утворені лексеми на кшталт *чорнобаїти, макронити, деокупація*, допомагають старшокласникам зрозуміти продуктивність суфіксальних, префіксальних та комбінованих способів творення у сучасній мові. Це активізує аналітичне мислення та запобігає механічному зазубрюванню правил.

3. Комунікативно-дискурсивна практика. У 11 класі, в межах тем «Риторика», «Сучасна публічна комунікація» та «Стилістичний синтаксис», практичне застосування вправ на створення власних висловлювань (есе, постів для соціальних мереж, промов) із використанням новотворів воєнного часу формує культуру критичного мислення. Важливим лінгводидактичним критерієм тут є доречність та нормативність вживання таких слів у різних функційних стилях – від публіцистичного та розмовного до наукового (при аналізі мовних явищ).

Практичний досвід впровадження цих вправ у ЗЗСО виявляє високий рівень пізнавального інтересу учнів, оскільки матеріал безпосередньо апелює до їхнього щоденного інформаційного простору. Педагогу під час організації роботи варто дотримуватися такту та враховувати психоемоційний стан учнів, оскільки лексика війни тісно пов’язана з травматичним досвідом.

Відтак акцент повинен зміщуватися з конотацій руйнування на конотації стійкості, гумору, як засобу психологічного захисту, та єднання.

Навчальний матеріал із неологізмами воєнного часу найефективніше інтегрувати у такі теми чинної програми для 10-11 класів:

- лексикологія та фразеологія: активні процеси в сучасній українській лексиці, джерела оновлення словникового складу, суспільно-політична лексика, експресивно забарвлені слова;
- стилістика та культура мови: стилістичні засоби лексикології, функціонування новотворів у масмедійному, публіцистичному та розмовному стилях;
- морфологія і словотвір: особливості творення сучасних військово-політичних термінів та експресивних новотворів (суфіксальний, префіксальний способи, складання основ, деривація).

Неологізми воєнного часу не можна вивчати ізольовано. Їх потрібно аналізувати в контексті медіатекстів, постів у соціальних мережах лідерів думок, офіційних зведень або сучасного воєнного фольклору (мемів).

Для учнів 10 класу акцент зміщується на словотвірний та лексичний аналіз (як утворилося слово, яке його лексичне значення). Для учнів 11 класу – на функційно-стилістичний та комунікативний аспекти: доречність використання, конотація, формування медіаграмотності.

Матеріал, який пов’язаний із новотворами воєнного часу, доцільно розподілити за тематичними групами та мовними рівнями. Це дозволить учням не просто вивчати слова, а розуміти причини й механізми їх появи.

Тематична класифікація лексики:

- військово-технічна та операційна (пов’язана з дронами, волонтерським рухом, новими видами зброї тощо);
- соціокультурна та психологічна (емоційні стани, нові суспільні явища, конотації «свій/чужий»);

– політично-іронічна (деконструкція ворожої пропаганди, мова як інструмент інформаційного спротиву).

Розроблений комплекс вправ доцільно впроваджувати на різних етапах уроку та типах занять, використовуючи сучасні освітні підходи.

І. Етапи уроку для інтеграції вправ:

Актуалізація опорних знань (мовленнєва розминка): коротка робота з 1-2 новотворами для «налаштування» на тему, наприклад, експрес-аналіз слова-символу дня).

Сприйняття та засвоєння нового матеріалу: використання новотворів для ілюстрації теоретичних правил, наприклад, вивчення інтерфіксів або абревіації на прикладі актуальних слів).

Закріплення вивченого (творче застосування): написання есе, мініатюр, створення постів для соціальних мереж із використанням тематичної лексики.

ІІ. Методичні форми та прийоми роботи:

Метод критичного аналізу медіатекстів: старшокласники аналізують статті, телеграм-канали або офіційні зведення, виділяючи новотвори та пояснюючи їхнє конотативне (емоційне) забарвлення. Це розвиває медіаграмотність.

Дослідницькі проєкти (лінгвістичне волонтерство): короткострокові проєкти, наприклад, укладання міні-словника «Мова воєнного стану», «Лексика Перемоги», де учні фіксують та коментують нові слова.

Дискусійні платформи: обговорення етичних меж використання певних новотворів, наприклад, іронічних або експресивних назв ворога у публічному просторі та офіційному мовленні.

Отже, організація навчального матеріалу, що базується на лексичних новотворах періоду російсько-української війни, повинна чітко відповідати вимогам Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та чинним навчальним програмам з української мови для 10-11 класів.

У старшій школі вивчення лексикології та стилістики виходить на системний, інтегрований рівень, де мовні явища розглядаються у тісному зв’язку з процесами в суспільстві. Практичне впровадження такого матеріалу безпосередньо працює на реалізацію наскрізних ліній програми: формування громадянської та соціальної компетентностей, культурної обізнаності, а головне – мовної особистості випускника, здатного гнучко й доречно реагувати на мовні зміни.

Висновки до розділу 3

Формування словотвірної компетенції учнів засобами лексичних новотворів є ефективним чинником розвитку мовної та мовленнєвої особистості. Лексичні інновації демонструють динамічність мовної системи та продуктивність її словотвірних моделей. Аналіз новотворів допомагає учням не лише засвоїти теоретичні поняття, а й усвідомити живі процеси у сучасній українській мові, розвиваючи мовне чуття та креативність.

Методичні прийоми та практичні вправи, побудовані на матеріалі лексичних новотворів, мають високий пізнавальний потенціал. Доведено доцільність застосування різнорівневих завдань.

Лінгводидактичний аспект організації навчального матеріалу вимагає чіткого структурування та адаптації відповідно до вікових та психологічних особливостей учнів старшої школи. Дидактичний матеріал відповідає критеріям нормативності, естетичної цінності та актуальності. Практичне застосування розроблених моделей у ЗЗСО доводить, що залучення живого мовного матеріалу руйнує стереотип про відірваність шкільного курсу мови від реального життя. Це забезпечує засвоєння знань зі словотвору та підвищує загальну мовну культуру здобувачів освіти.

ВИСНОВКИ

У межах дослідження лінгводидактичного потенціалу лексичних новотворів періоду російсько-української війни для вивчення словотвору на уроках української мови в закладах ЗЗСО проведено ґрунтовний аналіз концептуальних основ дослідження словотворення нових лексичних одиниць, які функціонують в українській мові в період російсько-української війни. Спираючись на опрацювання наукових джерел, виявлено, що поняття словотвору в українській лінгвістичній традиції охоплює як формальні, так і змістові аспекти формування нових мовних одиниць.

Лексичні новотвори є багатоаспектним явищем, виникнення якого зумовлено соціокультурними, політичними та військові чинниками. Вони не лише збагачують лексичний фонд сучасної української мови, а й виконують низку специфічних функцій: номінативну, емотивну та комунікативну. Як показують актуальні дослідження, новотвори сучасного воєнного періоду переважно утворюються шляхом морфологічних способів словотворення, а також лексико-синтаксичних і лексико-семантичних перетворень.

Огляд сучасних наукових розвідок засвідчує активну інтеграцію в мову найменувань військової термінології, прізвищ відомих осіб та географічних назв, що підтверджує тісний взаємозв’язок мовної інновації з реаліями воєнного часу та повсякденним життям соціуму. Водночас значна кількість неологізмів має виразне емоційно-експресивне та іронічно-саркастичне забарвлення, що є механізмом психологічної адаптації мовної спільноти до військових подій.

Загалом теоретичні засади словотвору та категорії лексичних новотворів, які висвітлені у дослідженні, створюють науково-методологічне підґрунтя для подальшого аналізу конкретних лексичних інновацій, їхніх типологічних характеристик та механізмів утворення. Осягнення цих механізмів сприяє ідентифікації закономірностей еволюції української мови в умовах соціально-політичної нестабільності та експлікації специфіки мовної креативності сучасного періоду.

В умовах воєнного часу лексичний стан української мови зазнав інтенсивних та динамічних змін. Нові слова військового характеру безпосередньо відображають поточні соціально-політичні трансформації. Згідно з тематичною класифікацією, ці лексичні новотвори поділяються на кілька категорій, які охоплюють: найменування нових реалій воєнного стану та повсякденності, термінологію військової техніки та озброєння, глузливі й зневажливі номінації агресора, а також конотативні визначення, як відображають українські особливості, волонтерську діяльність та консолідацію суспільства. Виявлено формування як власне нових лексем (абсолютних новотворів), так і семантичних інновацій, які полягають у розвитку вторинних значень уже наявних слів.

Серед домінантних словотвірних механізмів, які зумовили появу нових лексичних одиниць, виявлено як традиційні, так і специфічні для експресивного мовлення прийоми – морфологічний, абревіація, словоскладання та інші. Лексика військового часу демонструє виразну диференціацію за функційними сферами. Мовці широко використовують її в медійному просторі, соціальних мережах, офіційній комунікації та повсякденному спілкуванні. Водночас проведений аналіз засвідчив значну ступінь експресивності та високе емоційне навантаження сучасних новотворів.

Конотативна палітра варіюється від піднесеного пафосу, героїзації та консолідації до виразної іронії, сарказму, гротеску та презирства щодо ворожих сил. Така варіативність відіграє значну психологічно-захисну функцію, сприяючи подоланню суспільного стресу шляхом вербального осмислення травматичних подій та сатиричної деконструкції образу супротивника. Лінгвокреативні процеси в контексті повномасштабної російсько-української війни є життєздатними, мають високу адаптивність та творчі можливості сучасної української мови, яка ефективно адаптується до сучасних викликів.

Включення новотворів до навчального процесу в старшій школі не лише сприяє засвоєнню теоретичних знань із словотвору, а й розвиває мовне чуття, критичне мислення, а також словотвірну компетентність учнів, адаптуючи їх до сприйняття реального мовного простору.

Для ефективного опрацювання лексичних одиниць запропоновано поєднання традиційних та інтерактивних методів навчання. Комплекс вправ (16 вправ, з них 5 – підвищеної складності) диференційовано за логікою когнітивного розвитку старшокласників: від репродуктивних завдань (ідентифікація новотвору в тексті, визначення твірної основи) до реконструктивних (морфемний та словотвірний аналіз, встановлення способу деривації) та творчих (контекстуальне використання).

Успішна інтеграція новотворів у практику навчання української мови потребує чіткого дотримання дидактичних принципів: науковості, доступності, текстоцентризму та зв’язку навчання з життям. Оптимальною формою організації матеріалу є створення словників нових слів, використання тематичних медіатекстів та впровадження дослідницьких мініпроєктів. Це дозволяє органічно вбудувати роботу з неолексемами в чинну програму з української мови для старших класів, не перевантажуючи учнів, а підвищуючи їхній інтерес до вивчення предмета.

Лексичні новотвори ефективно інтегрувати в уроки під час вивчення тем «Лексикологія», «Стилістика», «Культура мовлення» або «Розвиток мовлення». Методичні прийоми для вивчення новотворів періоду російсько-української війни мають глибоке психолого-педагогічне та лінгводидактичне обґрунтування. Вони спрямовані не лише на засвоєння мовних норм, а й на розвиток критичного мислення, медіаграмотності та емоційного інтелекту учнів старшої школи.

Розроблені завдання інтегруються у чинну програму з української мови для 10-11 класів і мають високий потенціал для соціокультурної лінії навчання. Пропонована методика організації навчального матеріалу дозволяє вчителю ефективно реалізувати міжпредметні зв’язки з літературою,

історією, медіаграмотністю, стимулює пізнавальний інтерес учнів до вивчення рідної мови та сприяє вихованню національномовної особистості в умовах сучасного інформаційного простору. Отже, розроблений комплекс вправ для вивчення словотвору на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти є цілісною методичною системою, яка оптимізує процес вивчення словотвору, робить його практико-орієнтованим і забезпечує якісне словотвірної компетенції старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бузько С. А. Поповнення словникового складу української мови неологізмами сучасного воєнного періоду. Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія. Випуск 5. 2024. С. 11–15. URL: https://journals.spu.sumy.ua/index.php/philology/article/view/294/273 (дата звернення: 22.01.2026).

2. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір. Навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 184 с.

3. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах : словник-довідник. Тернопіль : Джура, 2007. 260 с.

4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 222 с.

5. Волошин М. Які нові українські слова стали найпопулярнішими під час повномасштабної війни. 24 освіта. 03.01.2025. URL: https://24tv.ua/education/neologizmi-viyni-yaki-ukrayinski-slova-stali-naypopulyarnishimi_n2720692 (дата звернення: 01.10.2025).

6. Вусик Г. Л., Павлик Н. В. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 23. Том 1. С. 52–57.

7. Герасименко О. Ю., Кобзарь С. С. Неологізми російсько-української війни: аналіз та специфіка використання. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Вип. 2(209). 2024. С. 82–86.

8. Гладченко А. М., Комарова О. С. Неологізація лексики у період російсько-української війни. Вчені записки ТНУ імені В І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2023. Том 34 (73). № 1. Ч. 1. С. 7–13.

9. Гмиря Л., Заскалета В. Морфологічні та деривaційні особливості неологізмів воєнного часу. Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство. 2023. Вип. 60. Том 1. С. 159–165.

10. Гординська В. «Мова реагує на будь-які зміни»: науковиця з Хмельниччини розповіла про неологізми повномасштабного вторгнення. Суспільне. Хмельницький. URL: https://suspilne.media/khmelnytskiy/1214150-mova-reague-na-bud-aki-zmini-naukovica-z-hmelniccini-rozpovila-pro-neologizmi-povnomasstabnogo-vtorgnenna/ (дата звернення: 30.09.2026).

11. Городиловська Г. П. Метафоризація як лексико-семантичний спосіб творення воєнних неологізмів. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. 2023. № 207. С. 54–61.

12. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.

13. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2022. № 2 (32). С. 9–13.

14. Ґрещук В., Ґрещук В. Дериватологійна концепція професора П. І. Білоусенка. Лінгвістичні студії. Вип. 46. 2023. С. 7–16.

15. Даниленко В. Неологізми в мережевих виданнях України доби незалежності. Український інформаційний простір. 2023. № 1 (11). С. 149–162. URL: http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/279624/274204 (дата звернення: 22.01.2026).

16. Дащенко Н. Л. Мовні засоби вираження у звітах про хід російсько-української війни. Інновації та особливості функціонування ЗМІ в демократичному суспільстві: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції до 31-ї річниці Незалежності України (м. Львів) / упор. Ю. Р. Казімова. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 34–36.

17. Демешко І. М. Лексико-словотвірні інновації в медіадискурсі періоду війни. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 2 (205). Кропивницький : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 58–63.

18. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Київ: Довіра, 2007. 262 с.

19. Житар І. В., Матвійчук Т. П. Неологізація мови у часи війни: структурно-семантичні особливості новотворів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. № 65. 2024. С. 33–36.

20. Заводна Л. Лексичні новотвори, виникнення яких зумовлено сучасними суспільними процесами. Молодь і ринок. №9 (195). 2021. С. 140–144.

21. Інститут української мови НАН України. URL: https://iul-nasu.org.ua/ (дата звернення: 23.09.2026).

22. Кирилюк О. Л. «Вогнехреще» або неологізми як відображення військового протистояння. Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Лисенко В. Ф., 2015. Вип. 137. С. 52–56.

23. Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Кислюк Лариса Павлівна; Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 450 с.

24. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. 335 с.

25. Козинець І. Відображення війни у мові крізь призму неологізмів. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 61. Том 2. С. 135–140.

26. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / упорядник та автор передмови В. Ґрещук. Івано-Франківськ–Львів : Місто НВ, 2007. 400 с.

27. Колоїз Ж. В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації. Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : зб. наук. праць / ред. : Г. М. Віняр, О. Б. Каневська, М. В. Цегельська. Кривий Ріг, 2004. С. 54–61.

28. Конюхова Л. Особливості функціонування неологізмів періоду російсько-української війни в текстах новин. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. Випуск 56. 2025. С. 221–232.

29. Кремінь Т. Новітні сленгізми-неологізми – мовне віддзеркалення війни. Укрінформ. 23.05.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3490258-novitni-slengizmineologizmi-movne-viddzerkalenna-vijni.html (дата звернення: 30.09.2026).

30. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Веб-портал ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 05.10.2026).

31. Кулик О. Рефлексійний складник навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови. Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ). Київ: Педагогічна думка, 2019. С. 40–44.

32. Левкова А. Слова війни. The Ukrainians Media. 20.02.2023. URL: https://theukrainians.org/slova-vijny/ (дата звернення: 07.10.2026).

33. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

34. Мацько Л. І., Мацько О. М. Стилістика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

35. Нелюба А. М. Суперечності морфемно-словотвірної термінології і способи їх уникнення. Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах : матеріали IX міжнародної наукової конференції. Дніпро, 2019. С. 122–124.

36. Новий академічний інтегральний словник в системі знань про українське мовомислення (Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики) / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк,

Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю.В . Романюк. Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

37. Оверчук О. Б., Михальова Д. Є. Неологізми часів війни з РФ. Сучасні проблеми правового, економічногота соціального розвитку держави: тези доповідей XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.) / МВС України, Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Вінниця, 2022. С. 227–228.

38. Павлушенко О. А. Сленгові неологізми в українському комунікативному полі періоду російсько-української війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Серія: Філологія (мовознавство). 2023. Вип. 37. С. 25–36. URL: https://doi.org/10.31652/2521-1307-2023-37-25-36 (дата звернення: 20.10.2026).

39. Піщанська Ю. Які українські слова з'явилися або змінили значення через війну: цікаві приклади. OBOZ.UA. 03.12.2023. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/section-politics-news/news-tramp-yde-va-bank-pered-vyboramy-do-konhresu-chy-dopomozhe-yomu-putin-i-do-choho-tut-ukrayina-intervyu-z-bezsmertnym-08-10-2026.html (дата звернення: 02.10.2026).

40. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Ч. 1 : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 2005. 288 с.

41. Пономаренко С. С. Сучасна українська мова: морфеміка. Дериватологія. Морфонологія : навчальний посібник / відп. ред. О. В. Крутоголова. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 300 с.

42. Портал медіаосвіти та медіаграмотності. Академія української преси. URL: https://medialiteracy.org.ua/toolbox/uzhyvannya-sliv-u-nevlastyvomu-znachenni-neologizmy-vijny-vs-novomova/ (дата звернення: 07.10.2026).

43. Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження

засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»: Постанова Верховної Ради України № 3078-IX від 02.05.2023. Веб-портал ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX (дата звернення: 5.10.2026).

44. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 843 с.

45. Стишов О. Розмовні неологізми в сучасній українській мові. Українське мовознавство. №1(54). 2024. С. 23–41.

46. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.). Київ: Видавн. дім Д. Бураго, 2015. 248 с.

47. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.

48. Українська мова. рівень стандарту). Програма для 10-11-х класів ЗНЗ. Освіта.ua. URL: https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/ (дата звернення: 04.10.2026).

49. Хандрига Л. Неологізми війни: чим поповнювався словник української мови після повномасштабного вторгнення. Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія. Травень 2023. URL: https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=2&idg=218 (дата звернення: 07.10.2026).

50. Хар М. Є. Воєнний дискурс: процеси неологізації. Закарпатські філологічні студії. Випуск 24. Том 1. Ужгород, 2022. 160 с.

51. Читомо. Культура читання і мистецтво книговидання. URL: https://chytomo.com/vid-prylotu-orkiv-do-shojhuvaty-z-iavyvsia-slovnyk-neolohizmiv-vijny/ (дата звернення: 06.10.2026).

52. Шевченко Т. Військовий сленг як форма мовної адаптації в умовах війни: психолінгвістичний вимір. Ukrainian sense. 2026. С. 311–321.

URL: https://www.researchgate.net/publication/412880251_VIJSKOVIJ_SLENG_AK_FORMA_MOVNOI_ADAPTACII_V_UMOVAH_VIJNI_PSIHOLINGVISTICNIJ_VIMIR (дата звернення: 25.09.2026).

53. Шевчук Л. В. Словотвірна контамінація як вияв лінгвокреативності на феномен війни (на матеріалі медіатекстів). Записки з українського мовознавства. 2022. № 9. С. 172–185.

54. Яловега Р. В. Неологізми часів війни. Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти. Вип. 1(5), 2025. С. 710–716.

55. Hrydzhuk, O., Horodylovska, H., & Florko, L. (2025). War-caused Ukrainian neologisms: Dictionary and psycho-emotional reasons of formation. Advanced Linguistics, № 15, 21–31. URL: https://al.fl.kpi.ua/article/view/327030/322776 (дата звернення: 22.01.2026).

ДОДАТОК

Словник сучасних новотворів для використання на уроках української мови в старших класах

Арта – артилерія

Бандеромобіль – 1. українська імпровізована бронемашина;

2. українська озброєна цивільна автівка.

Блєдіна – російська ракета. Слово блєдіна ввійшло у міжнародний словник сленгу Urban Dictionary.

Боневтік (іронічно) – Президент Володимир Зеленський.

Бульбафюрер – самопроголошений президент Білорусі Олександр Лукашенко.

Відкобзонити – вбити (лише про росіян).

Синоніми: відмінусувати, мінуснути, (за)двохсотити.

Відхаймарсити – нищити окупантів за допомогою хаймарсів.

Синоніми (з огляду на техніку): джавелінити, байрактарити, стінгерити.

Донатити – жертвувати кошти.

Мобіки – мобілізовані цивільні.

Синонім, коли йдеться про мобілізованих цивільних у Росії: чмобіки.

Могилізація – мобілізація у Росії.

Плюс (знак + у повідомленнях) – добре, погоджуюсь, інформацію прийнято.

Повітряник – 1. авіатор;

2. спеціаліст із безпілотних літальних апаратів.

Рашисти – росіяни, які вірять у те, що в Україні є нацисти, й виступають за війну Росії проти України.

Синоніми: орки, свинособаки.

Русня – збірне слово для росіян.

Синоніми: кацапи, москалі, лаптеногі, ваньки, мокшани.

Селітра – пропагандистська брехня, споріднене з «бавовною».

Толстоєвський – узагальнена назва для російських письменників.

Ухилянт – той, хто ухиляється від мобілізації.

Арестовлення – заспокійливі повідомлення.

ПритУлити – жертвувати гроші на армію.

Синонім: донатити.

Затридні – нереалістичний план.

Макронити – вдавати стурбованість, але нічого не робити для вирішення ситуації.

Чорнобаївка – символ багаторазової поразки.

Чорнобаїти – 1. вдаряти артилерією, ракетою;

2. вперто вдаватися до однієї й тієї самої помилки, наступати на граблі.

Шольцити – не виконувати своїх обіцянок.

Аватар – військовий, котрий полюбляє алкоголь.

Синонім: семисотий.

Базувати – говорити підставові, базові речі.

Бавовна – вибух у Росії, спричинений невідомими дронами.

Балалайка (летюча) – іранський дрон-камікадзе, яким користується Росія для обстрілу електростанцій в Україні.

Синоніми: мопед (повітряний).

Гауляйтер – керівник окупаційної адміністрації області або міста, села з числа місцевих мешканців.

Дискотека – бойові дії.

Коридор, калідор – прихисток між двох стін як сховище під час повітряних тривог.

Люстра – освітлювальний боєприпас.

Мультик – універсальне камуфльоване забарвлення для різних місцевостей.

Пакети – тіла мертвих росіян.

Педалі – військове взуття.

Піксель – українська форма у вигляді камуфляжу «квадратиками».

Приліт – влучання ракети чи її уламку в якісь об’єкти.

Пташка – дрон, літак, вертоліт.

Термуха – термобілизна.

Пушкініст – людина, яка любить і цінує російську культуру і виступає за те, щоб в українській топонімії, у назвах навчальних закладів, а також у шкільній навчальній програмі було чимало імен російських культурних діячів (письменників, музикантів тощо).

Корівка – вертоліт Мі-8.

Синонім: борщевоз.

Собака – вертоліт Мі-24.

Дашка – кулемет Дегтярьова-Шпагіна.

Мішка – танк.

Сапог – станковий протитанковий гранатомет (СПГ).

Муха – ручний протитанковий гранатомет (РПГ).

Покемон – кулемет Калашникова модернізований (рос. ПКМ).

Фразеологізми:

Батальйон «Монако», батальйон «Відень» – українські VIP-біженці чи то пак утікачі-ухилянти: державні службовці, народні депутати, впливові бізнесмени, які за кілька днів до 24 лютого 2022 року чи кілька днів опісля осіли на престижних закордонних курортах.

Два-три тижні максимум – дуже довго.

«Два-три тижні максимум» – слова Олексія Арестовича на початку повномасштабної війни про те, скільки вона протриває. Кажуть, саме це багатьом людям допомогло пережити паніку й не покинути Україну (що, на думку авторки цього словника, не дає індульгенції Арестовичу за його висловлювання).

Жест доброї волі – відступ росіян з окупованих територій.

Синонім: від'ємний наступ.

Іти вслід за російським кораблем – іти далеко і безповоротно, бо саме туди мають іти і йдуть російські кораблі.

Концерт Кобзона – потойбіччя для росіянина (відправити на концерт Кобзона – убити росіянина).

На нулі – на передовій, на лінії розмежування.

Хароші рускі – мертві окупанти (робити рускіх харошими – мінусувати, кобзонити росіян).

Складено за матеріалами О. Герасименко [7], Н. Дащенко [16], Л. Конюхової [28], А. Левкової [32], Р. Яловеги [53], О. Оверчук [37], Порталу медіаосвіти та медіаграмотності [41], Поталу Читомо [50], М. Хар [49], Л. Хандриги [48].